6/2 Marxure - ethiek

# REKENSCHAP

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR WETENSCHAP EN CULTUUR

UVH
UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK
BIBLIOTHEEK
Van Asch van Wijckskade 28
3512 VS Utrecht
Tel: (030) 239 01 99

ZESDE JAARGANG
NUMMER 2, JUNI 1959

**REKENSCHAP,**

driemaandelijks tijdschrift voor wetenschap en cultuur, uitgave van de HUMANISTISCHE STICHTING SOCRATES, onder redactie van Prof. Dr. H. FREUDENTHAL, F. P. HUYGENS, Dr. B. W. SCHAPER, Prof. Dr. G. STUIVELING, Prof. Dr. LIBBE VAN DER WAL.

Vaste medewerkers: Dr. H. Bonger, Dr. J. C. Brandt Corstius, Dr. A. L. Constandse, Dr. T. Eekman, Prof. Dr. J. J. Fahrenfort, Dr. L. van Gelder, Prof. Dr. T. T. ten Have, Ir. E. Hymans, Prof. Dr. D. Loenen, Dr. Kwee Swan Liat, Dr. J. P. van Praag, Dr. V. W. D. Schenk, Dr. G. H. Streurman, Mr. J. in 't Veld, Mr. B. v. d. Waerden, Mr. H. B. J. Waslander.

Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het secretariaat der redactie, F. P. Huygens, Duinrell 4, Wassenaar (tel. K 1751-3568). Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres van de auteur op de kopij zelf is vermeld.

Het abonnement loopt van 1 januari tot 31 december. Abonnementsprijs *f* 7,50; voor donateurs en contribuanten van de Stichting en voor studenten *f* 6,—; losse nummers *f* 2,—.
Betaling gaarne door storting of overschrijving op giro no. 582293 t.n.v. Humanistische Stichting Socrates, Oudegracht 152, Utrecht.

---

**HUMANISTISCHE STICHTING SOCRATES**

De Stichting heeft ten doel de bevordering van wetenschap en cultuur, in het bijzonder met betrekking tot de humanistische levens- en wereldbeschouwing.

Bestuur: het Dagelijks Bestuur van het Humanistisch Verbond.

Werkzaamheden:

a. het instellen en instandhouden van bijzondere leerstoelen met betrekking tot de humanistische levens- en wereldbeschouwing.
b. het organiseren en doen functioneren van een wetenschappelijke en een culturele sectie, alsmede van daaraan verbonden werkgroepen.

Vorm van deelneming:

a. donatie van tenminste *f* 1,— per maand ter ondersteuning van de bijzondere leerstoelen.
b. contributie van tenminste *f* 2,50 per jaar, verschaffende het recht van deelneming aan het werk der secties.

Donateurs worden tevens als contribuanten beschouwd. Giro 582293 t.n.v. Humanistische Stichting Socrates, Oudegracht 152, Utrecht.

---

**INHOUD:**

6e Jaargang Nr 2 — Juni 1959

blz.

Jaap Harten, Friesland . . . . . 49
J. P. Mazure, Ethiek en het nut van het algemeen . . . . . 50
Pierre H. Dubois, Ontdekking van Georges Simenon II . . . . . 57
Tom Eekman, Eén handvol indrukken uit de Sowjet-Unie . . . . . 67
M. P. Aleksejew, Verschijnselen van humanisme in literatuur en publicistiek van het Oude Rusland . . . . . 72
J. Koopman, Klaus Mehnert: der Sowjetmensch . . . . . 85
Humanisme tegenover „Socialistisch realisme" in de Joegoslavische kunst en letterkunde . . . . . 92

# FRIESLAND

Hoog
draaft de wind in een tuig van wolken
en zingt met een werveling
van sneeuw over het land,
met velden en vogelman.
Zij die hier leven, hoelang al
ontcijferen zij hemels schriftuur?
Een woud van sterren overspant hen,
een dagelijkse tocht door ruimten vervoert hen.
leeft in hun taal. O zeker
zij bewonen een aarde als de onze,
verweerd in overwintering. Maar de loop
van eeuwen bleef hier zichtbaar:
frankische vesten, een overwonnen
nederzetting van suizende steen.

De noordzee ramt de dijken,
die hard en werend zijn als eens
de helm van Magnus Forteman.
Trouwens, velen worden
met de helm geboren, spreken
bodemtaal, zien 's avonds
spokende veulens draven
of witte juffers een oven stoken.

Zover wat de winter betreft. Straks!
wanneer de mastkorf vol licht
naar beneden valt en de aarde
kapot springt in groene scherven,
jagen alle oelebord zwanen
winters schaduw
als ritselende, bijziende
heksen uit het land,
uit de blinde, wakkere velden
voor bomen en koningen herboren.

J. P. MAZURE

# ETHIEK EN HET NUT VAN HET ALGEMEEN

In het nummer van „Rekenschap" van maart 1958 publiceerde Prof. dr L. van der Wal een artikel „Zaligheid en het nut van het algemeen". Daarin wordt de staf gebroken over de opvatting, dat het zedelijk goede nauw verbonden zou zijn met het persoonlijk geluk of met het nut van het algemeen. Dit artikel prikkelde schrijver dezes tot tegenspraak, doch de aantekening, dat het een hoofdstuk was uit een in de loop van het jaar te verschijnen boek over ethiek noopte tot afwachten; het zou immers kunnen zijn, dat dit boek opheldering zou verschaffen over enkele punten, die in het artikel aanvechtbaar leken.
In het begin van dit jaar is het boek: „Problemen der zedelijke waardering" verschenen; in het maartnummer van dit jaar wijdde van Praag er een uitvoerige bespreking aan. Het onderhavige artikel heeft allerminst de bedoeling, deze bespreking over te doen; de doelstelling ervan blijft de verdediging van de door v. d. Wal aangevochten stelling, dat de ethiek nauw verbonden is met het nut van het algemeen. Ter kenschetsing van de wederzijdse uitgangspunten en gedachtenpatronen is het echter gewenst, de hoofdlijnen van v. d. Wal's boek, met enkele bezwaren, die schrijver dezes er tegen heeft, kort uiteen te zetten.
Van der Wal wil geen humanistische ethiek brengen, doch een wetenschappelijke studie over de ethische verschijnselen. Als grondfeit van de ethiek ziet hij niet de vraag naar richtlijnen voor het handelen, doch het zedelijk waarderen. Wat zedelijk gewaardeerd wordt, zijn niet handelingen, daden, doch de gezindheid: dat is de sterkteverhouding der neigingen in een persoon. Bij die waardering wordt afgezien van uiterlijke, toevallige omstandigheden; gezindheid is een onveranderlijke eigenschap van een mens. Door ongunstige omstandigheden kunnen iemands handelingen zedelijk lager staan dan zijn gezindheid; het omgekeerde kan niet; de gelukkigste ontwikkeling is, als iemand in zijn handelingen niet zinkt beneden zijn zedelijke stand.
De maatstaf, die volgens v. d. Wal algemeen bij dit zedelijk waarderen wordt gehanteerd, kan niet aan iets buiten de mens worden ontleend. Het van de wil onafhankelijke menselijke keurvermogen draagt de maatstaf in zichzelf. Deze wordt het best aangeduid door het woord: objectiviteit. Het objectiviteitsbeginsel, dat inhoudt, dat hij wordt veroordeeld, die eigen belangen zwaarder laat wegen dan de belangen van anderen, is het onbewijsbare grondoordeel, waarvan alle zedelijke waarderingen worden afgeleid. Dat dit grondoordeel iets te maken heeft met wat men ziet als het hoogste doel in het leven wordt krachtig en geargumenteerd ontkend.
Het boek verdient volledig de lof, die van Praag er aan toezwaait. Het is levendig, men kan zelfs zeggen boeiend geschreven, maar getuigt bovendien van grondige doordenking en grote scherpzinnigheid. Waar eigen inzicht parallel loopt met dat van de schrijver, is men geneigd te applaudiseren voor de kundige verdediging ervan. Ook waar

eigen mening anders is, bewondert men de puntige argumentatie, doch bemerkt tevens dat deze niet overtuigt. Dit ligt niet aan de kundigheid van v. d. Wal en zodoende — tenzij men wil grijpen naar de onderstelling, dat schrijver dezes zo met vooroordelen rondloopt, dat hij voor goede argumenten niet meer toegankelijk is — komt men tot twijfel aan één van de uitgangspunten van v. d. Wal, nl. dat de ethiek een wetenschap is.
De beslissing hierover hangt ervan af, wat men als verstandig taalgebruik ziet en is dus subjectief. Een typerend kenmerk voor een aantal vakken, die ieder als wetenschap erkent (zoals natuurkunde of biologie) is, dat ernstige onderzoekers het hier wèl eens worden, omdat elke theorie, elke onderstelling leidt tot het voorspellen van de resultaten van bepaalde waarnemingen en dus verifieerbaar is. Dit kenmerk is zo belangrijk, dat het linguïstisch doeltreffend is om de term „wetenschappelijk" hiervoor te reserveren, zodat oordelen en onderstellingen, die niet verifieerbaar zijn, niet tot de wetenschap behoren.
Dit is het uitgangspunt van het logisch positivisme, dat door v. d. Wal (blz. 167 e.v.) uitvoerig wordt bestreden, echter in de veel stringentere vorm, dat dergelijke oordelen geen zin zouden hebben. Dit laatste is uiteraard niet houdbaar: als zo'n oordeel practische gevolgen heeft of genoegen schenkt aan hem, die het velt, heeft het kennelijk wèl zin. Doch daarmede is het nog niet wetenschappelijk in de zin van overtuigend voor elk, die het onderwerp ernstig bestudeert. Met filosofie, theologie, kunst- en levensbeschouwing is de ethiek een gebied, waar de begrippen gecompliceerd zijn, de gebruikte woorden slechts vaag kunnen worden gedefinieerd en het al of niet aanvaarden van een bepaalde redenering mede afhangt van de subjectieve instelling t.o.v. de daarin voorkomende woorden en begrippen.

Een tweede vraagteken komt, waar v. d. Wal de zedelijke waardering als het grondfeit stelt, en waar hij het tevens overbodig oordeelt, in te gaan op de grens tussen zedelijke en andere waarderingen, die z.i. steeds zonder moeite scherp kunnen worden onderscheiden. Dat mensen elkaar keuren en waarderen is begrijpelijk, doch deze waardering geschiedt overwegend met practische doelstellingen (of men iemand als vriend, medewerker, gemeenteraadslid enz. wenst of niet wenst) en dan is de beoordeling gericht op de persoon als geheel en kunnen slechts moeizaam en met belangrijke onnauwkeurigheid afzonderlijke beoordelingsaspecten worden onderscheiden. Dat er veel mensen zijn, die zich toeleggen op het geven van rapportcijfers voor het welomschreven vak „zedelijkheid" aan ieder, die zij ontmoeten, lijkt twijfelachtig.
De zedelijke waardering onderscheidt zich bij een gunstig oordeel nauwelijks van andere soorten waardering. Lof en bewondering kunnen ten deel vallen aan wie intellectueel, zedelijk of lichamelijk uitmunt. Doch bij een ongunstig zedelijk oordeel merkt men andere verschijnselen op dan bij een ongunstig oordeel over iemands verstandelijke vermogens, schoonheid of temperament. Redelijke mensen denken er niet aan, in de laatstgenoemde gevallen blaam of straf toe te passen of uiting te geven aan hun verontwaardiging, doch zij doen dit wel bij een ongunstig zedelijk oordeel. Hier past een verwonderingsteken. Dat men bij zijn oordeel over een persoon mee laat spreken of hij betrouwbaar,

zelfzuchtig, moedig of wispelturig is, behoeft nauwelijks verklaring, doch wel, dat men deze eigenschappen brengt onder één hoofd „gezindheid", en dat men deze anders behandelt dan eigenschappen als domheid, kennis, melancholie en schoonheidszin. Aan het slot wordt hierop teruggekomen.

Dat de zedelijke waardering zich richt op de gezindheid en niet op een handeling wordt door v. d. Wal met tal van voorbeelden geargumenteerd, doch het lijkt, dat het hier vaak meer gaat om v. d. Wal's zedelijke waardering dan om *de* zedelijke waardering. Dat men — zoals v. d. Wal op blz. 69 van zijn boek stelt — iemand, die eigen belangen offert aan die van zijn medemensen lager waardeert, indien deze man daarmede verwacht, zijn levenslot in het hiernamaals te beïnvloeden, geldt zeker niet algemeen en bij het op blz. 70 gegeven voorbeeld van een melancholicus, die zijn kinderen vermoordt om hen de narigheden van het leven te besparen zullen m.i. slechts weinigen v. d. Wal volgen, die — onder afwijzing van de daad — de betrokkene zedelijk gunstig beoordeelt.
Belangrijker is, dat de gezindheid waarom het volgens v .d. Wal gaat, voor een ander niet kenbaar is anders dan door daden. Deze moeten dus beslissend zijn voor een oordeel, en het enige, wat v. d. Wal juist aangeeft, is, dat men daarbij niet mag afgaan op de enkele, losse handeling. Waar het op aankomt is het gedragspatroon van een mens. Een hypothetische gezindheid, die in dat gedragspatroon niet tot uitdrukking komt, zal door de meeste mensen als irrelevant worden beschouwd, en sommigen zullen de poging om deze toch te beoordelen als onbescheiden en gevaarlijk beschouwen. Zij kunnen er daarbij op wijzen, dat ook de Inquisitie heeft willen doordringen tot de gezindheid, doch dat we daar geen zedelijke waardering voor gevoelen.

Tenslotte een enkele opmerking over het objectiviteitsbeginsel. Twee bezwaren hiertegen vallen te noemen. Het eerste ziet v. d. Wal zelf in: het objectief afwegen van eigen en anderer belangen vereist inzicht in aard en betekenis van de in het spel komende belangen en is zonder dit inzicht niet te verwerkelijken. In hoofdstuk XV van zijn boek zet v. d. Wal dit goed uiteen, doch hij trekt niet de conclusie, dat daarmee wordt aangetoond, dat de objectiviteit een misschien wel noodzakelijk, maar stellig niet voldoende criterium vormt voor het zedelijk handelen en oordelen.
Het andere bezwaar is, dat het objectiviteitsbeginsel wel (volgens v. d. Wal) een verklaring geeft van de wijze van zedelijk waarderen, doch niet van het feit, *dat* de mens zedelijk waardeert. Bovendien staat de zedelijkheid op deze wijze volledig geïsoleerd in het menselijk bestaan. Op zichzelf behoeft dit geen bezwaar te zijn; het geldt ook voor het schoonheidsgevoel. Doch juist de zedelijkheid is zo verweven met practische aspecten van het leven, met recht en politiek, dat een isolerende theorie weinig aannemelijk lijkt. Tenzij men het leggen van het zedelijk objectiviteitsbeginsel in de borst van de mens toeschrijft aan een hogere macht, waarmede deze ethische theorie tot een onderdeel van de theologie zou worden.

Tot zoverre de aangekondigde, beknopte kenschets van mijn positie t.a.v. de hoofdpunten van het betoog van v. d. Wal. Door zijn beknoptheid doet het onrecht zowel aan v. d. Wal's als aan het verdedigde standpunt. Het mag niet worden opgevat als een (poging tot) weerlegging van v. d. Wal's inzichten, doch slechts als inleiding tot de nu volgende uitvoeriger bespreking van de samenhang tussen ethiek en het nut van het algemeen.
Van der Wal introduceert deze samenhang in een formulering van Bentham: iets is zedelijk goed als het bijdraagt tot het grootste geluk van het grootste aantal mensen. Op deze formulering oefent v. d. Wal juiste en scherpe critiek; de kwasi-kwantitatieve vorm ervan voert hij ad absurdum, en het beginsel tast hij aan met het voorbeeld van zes schurken, die één slachtoffer martelen en de vraag, of dit goed zou zijn indien het plezier van de zes schurken groter was dan het leed van het éne slachtoffer. Of Bentham hier recht wordt gedaan, weet ik niet en doet niet ter zake; dat het „utilisme" in deze vorm niet houdbaar is, wordt graag toegegeven.
De fout, die naar mijn inzicht v. d. Wal — en wellicht ook Bentham — hierbij maken, is dat zij het zedelijk oordeel te veel zien als een eenheid, als iets, dat zich plotseling in het oordelende individu voltrekt. Wreekt zich hier de boven opgemerkte concentratie op de zedelijke waardering, waardoor deze wordt geïsoleerd van verwante verschijnselen?

Opvallend is, dat vrijwel nergens in het boek van v. d. Wal wordt ingegaan op de samenhang tussen zedelijkheid en recht. Toch worden slechte daden niet alleen zedelijk afgewezen, maar in vele gevallen ook door het recht veroordeeld en gestraft. Terwijl recht en zedelijkheid nooit geheel samenvallen, is er in het recht een streven om zich zo nauw mogelijk aan te sluiten bij het rechtsbewustzijn en dit ligt zeer dicht bij de heersende zedelijke opvattingen. Een samenhang, een overlapping van gebieden is hier stellig aanwezig.
Gaat men nu na, hoe in het recht een oordeel tot stand komt, dan ziet men, dat dit alleen in primitieve omstandigheden (min of meer) als een eenheid geschiedt. Wanneer Salomo of Dzjengis khan recht spreken is hun persoonlijk gevoel voor billijkheid hun voornaamste, direct werkende toetssteen. Doch zodra naar meer objectiviteit wordt gestreefd valt het rechtsoordeel uiteen in twee zeer verschillende handelingen. In de eerste plaats komt dan de wetgever, die de regels stelt; in de tweede plaats de rechter, die de regel toepast op het voorliggende, concrete geval (deze voorstelling van zaken is te simplistisch, omdat in feite de rechter door middel van de jurisprudentie mede de regels completeert, doch bij de bespreking van het principe kan dit buiten beschouwing blijven).
Welke functie hebben hierbij respectievelijk het objectiviteitsbeginsel en het nut van het algemeen? Het is duidelijk, dat de rechtspraak het terrein vormt, waar de objectiviteit moet heersen. Het bekende beeld van Vrouwe Justitia, met geblinddoekte ogen en een zuiver wegende schaal in de handen drukt dit duidelijk uit. De vraag naar het nut van het vonnis mag principieel niet aan de orde komen: fiat justitia, pereat mundi! Er is dus vergaande overeenstemming met de wijze, waarop volgens v. d. Wal het zedelijk oordeel werkt.

Een geheel ander beeld ontstaat, indien men vraagt naar de regels, die de rechter bij zijn vonnis toepast en de wijze, waarop deze tot stand komen. Bij het ontwerpen en aanvaarden van wetten is het nuttig effect ervan de belangrijkste richtsnoer; waarderen en afwegen van belangen van verschillende individuen en van de gemeenschap leidt tot het kiezen van wat men zal verbieden en tot de zwaarte, die men aan overtreding van verschillende verboden zal toekennen. Bij de discussies, die over de vaststelling van wetten ontstaan, komt duidelijk naar voren, dat de aangelegde criteria samenhangen met wat men als laatste en hoogste doel van het leven ziet.

Er zijn nog andere gebieden, waar het nuttig is, eens rond te kijken als men aanknopingspunten zoekt voor de studie van het ethisch beginsel in het dagelijks leven. Ik denk hier aan de sport, waarin zich spontaan, van onder op een specifieke „zedelijkheid" heeft ontwikkeld, die men daar als sportiviteit aanduidt. De kernachtigste samenvatting van dit begrip wordt gegeven door de woorden „play the game"; het met volle overtuiging aanvaarden van de voor de sport geldende regels is daarvan een belangrijk element. Dit geldt ook voor die sportman, die twijfelt aan de doeltreffendheid van een bepaalde regel en propaganda voert voor wijziging ervan door de spelregelcommissie. Bij de overwegingen van deze commissie gaat het er weer vooral om wat men als hoogste vorm van sport ziet en door welke regels men die zo goed mogelijk kan benaderen. Doch zijn de regels vastgesteld, dan is het nauwkeurig volgens de regels spelen het eerste gebod der sportiviteit.

Het is mijn vaste overtuiging, dat een goed begrip van zedelijk oordelen en zedelijk handelen slechts mogelijk is, indien men ook hierbij onderscheid maakt tussen het aanvaarden van algemene regels en het toepassen van deze in concrete gevallen. Het is in dit bestek niet mogelijk, deze overtuiging volledig te argumenteren; zij, die hierin belangstellen worden verwezen naar het voortreffelijke boek „Ethics" van P. H. Nowell-Smith, uitgegeven in de bekende Pelican-serie. Hier worde volstaan met enkele aanduidingen, die duidelijk maken hoe door het invoeren van dit onderscheid eeuwenoude twistpunten een bevredigende oplossing vinden.

Vele denkers — van Socrates en Aristoteles af — hebben deugd beschouwd als een middel, waardoor bepaalde waardevolle doelstellingen worden bereikt. Deze doelstellingen worden zeer verschillend opgegeven, van eigen geluk of zaligheid in deze of in een andere wereld tot het algemeen welzijn. „Goed" wordt min of meer gelijkwaardig geacht met „nuttig". Tot ver in de 18e eeuw werd deze opvatting in zijn verschillende varianten overwegend aanvaard.

Daarna wint steeds meer terrein de opvatting — die ook v. d. Wal aanhangt — dat het zedelijk oordeel iets zelfstandigs is; dat zedelijkheid niet tot andere begrippen kan worden teruggevoerd, doch een onherleidbare eigenschap van de mens is, die slechts met een eigen maatstaf kan worden gemeten.

Felle polemieken zijn tussen de aanhangers van beide denkrichtingen geleverd. Desondanks zijn beide richtingen nog steeds springlevend. Kan het anders dan dat in beide een kern van waarheid zit, doch dat geen van beide volledig waar is?

Gaat men onderscheiden tussen het aanvaarden van regels en het toe-

passen ervan, dan ligt de oplossing voor de hand. Bij het concrete zedelijke oordeel vraagt men niet (of in elk geval niet in de eerste plaats) naar de gevolgen, gaat men geen vreugde en leed afwegen, doch toetst men het gedragspatroon aan de aanvaarde zedelijke normen. De zes schurken, die v. d. Wal ten tonele voert, worden veroordeeld omdat wreedheid wordt afgekeurd. Of in dat speciale geval hun genot groter is dan het leed van hun slachtoffer komt inderdaad niet aan de orde.
Maar wèl kan de vraag worden gesteld waarom we wreedheid zedelijk veroordelen. Daarbij is beslissend in wat voor wereld we liever zouden leven: één met of één zonder wreedheid. Dan wegen we inderdaad af, wat voor ons de hogere waarde is: òf het genoegen om af en toe de ook in ons levende sadistische neigingen te bevredigen, òf de bevrijding van de voortdurende vrees, dat anderen ons als slachtoffer van hun wreedheid zullen weten te gebruiken.
De objectiviteit komt hierbij tweemaal aan zijn trekken. De toepassing van de zedelijke normen vraagt om objectiviteit, om gerechtigheid. Over de inhoud van de normen wordt daarmede nog niets gezegd. De normen zelve behoeven niet objectief te zijn in de geest, waarin v. d. Wal dit woord gebruikt: dat de belangen van alle mensen even zwaar wegen. Er zijn talloze perioden en groepen aan te wijzen, waarin het zedelijk oordeel afhankelijk was van de persoon, die beoordeeld werd; waarin een daad van een vorst, een edelman, een lid van het heersende ras ook zedelijk anders werd beoordeeld dan eenzelfde daad van een onderdaan, een boer, een lid van het onderliggende ras.
Onze humanistische, democratische opvattingen verzetten zich tegen dergelijke discriminerende normen; wij verlangen ook van de inhoud van deze normen objectiviteit. De algemene ontwikkeling van het zedelijk keurvermogen lijkt inderdaad in deze richting te gaan, al komen regressies nog dikwijls voor.
Doch ook objectieve normen, die objectief worden gehanteerd, zijn als zodanig nog inhoudsloos. Wàt wordt geprezen, wàt wordt afgekeurd kan nog zeer verschillend zijn. Bepalend daarvoor is, wat de betreffende groep ziet als de hoogste waarden in het leven. Leven volgens de aanvaarde normen dient hiervoor bevorderlijk te zijn; de ethiek wordt afgestemd op wat men ziet als nut van het algemeen. Daarbij zal de ethiek, het zedelijk gebod geleidelijk en haast onmerkbaar overgaan in de verwante gebieden van de goede manieren en sociale conventies.

De beschreven zienswijze ontgaat niet alleen de bezwaren, die v. d. Wal tegen het utilisme aanvoert, doch ook die, welke hierboven in het kort werden aangevoerd tegen de objectiviteitstheorie. In het bijzonder het ontstaan van de ethiek en de samenhang met andere levensgebieden worden nu veel duidelijker.
Steeds heeft de mens in gemeenschappen geleefd. Het leven in gemeenschappen is slechts mogelijk, indien de leden ervan zekere gedragsregels in acht nemen, waarop de anderen zich kunnen instellen. Deze regels worden door opvoeding aan de jongeren doorgegeven; afwijkingen ervan worden zedelijk veroordeeld en eventueel bestraft. Het zedelijk oordelen hangt samen met het leven in gemeenschappen en ontstaat door de behoefte aan regels voor dit leven.

Naarmate kennis en kunde van de mens groeien, worden zijn activiteiten van langere adem. Jacht met vooraf vervaardigde wapens, veeteelt en landbouw nemen de plaats in van het primitieve voedsel zoeken. Eigenschappen, die hiervoor nodig zijn, zoals bereidheid tot samenwerking, betrouwbaarheid, moed, ijver, spaarzaamheid worden in de zedelijke code opgenomen. Doordat zij noodzakelijk blijken overal waar de mens het meest primitieve stadium te boven is, krijgen zij algemene, „eeuwige" geldigheid. Naast de variërende moraal staan zij als het onderwerp voor de algemeen geldende ethiek.
De verruiming van de horizon van de mens, het verder zien dan de eigen, kleine levensgemeenschap leidt tot verdere ontwikkeling en verfijning van de zedelijke code. Het verstandelijk ontdekken en emotioneel ervaren dat de mensheid één gemeenschappelijk lot heeft, maakt het naar voren komen van het begrip objectiviteit als toetssteen voor de inhoud van de zedelijke normen begrijpelijk.
Ook het in het begin van dit artikel genoemde verwonderingsteken bij de reacties op zedelijke tekortkomingen vindt hier zijn oplossing. Zolang men met v. d. Wal uitgaat van een aangeboren gezindheid die wordt beoordeeld, blijft onbegrepen, waarom deze beoordeling als nasleep verontwaardiging, straf en sociaal ostracisme kan hebben. Wanneer men ervan uitgaat, dat de gezindheid van een ander voor ons toegankelijk is en men zijn aandacht richt op iemand's gedragspatroon blijkt, dat dit allerminst onveranderlijk is, doch integendeel sterk kan worden beïnvloed door lof en blaam in alle mogelijke vormen. De vraag, waarom men bij zedelijke tekortkomingen — anders dan als bij geestelijke, lichamelijke, of emotionele tekortkomingen — straf en blaam hanteert, vindt zijn antwoord hierin, dat men als zedelijk (in ruimere zin, dus inclusief goede manieren) bij elkaar groepeert alle gedragingen, die vatbaar zijn voor verandering onder invloed van straf of blaam en waarbij het dus zin heeft, deze middelen toe te passen.
Ik meen, dat de hier verdedigde opvattingen de waar te nemen ethische verschijnselen beter verklaren dan het objectiviteitsbeginsel, doch verwacht niet, dat mijn uiteenzettingen voor anders ingestelden overtuigend zullen zijn. Zij zullen ook mijn opvatting zien als een voorbeeld van wat v. d. Wal het eudaemonisme aanwrijft: een „verontzedelijking" van de zedelijkheid. De subjectieve instelling van schrijver dezes is zodanig, dat hij het verlies van het volledig zelfstandige keurobject „zedelijke gezindheid" niet betreurt en de winst aan meer samenhang tussen de verschijnselen zeer op prijs stelt.

PIERRE H. DUBOIS

# ONTDEKKING VAN GEORGES SIMENON II*)

Tot nu toe had ik het over de persoon en het fenomeen Georges Simenon, waarvan het belang vanzelfsprekend bepaald wordt door het werk.
Om zich in de betekenis van dit romancier-schap te verdiepen, is het nodig zich eerst af te vragen, wat de betekenis is van een roman, waarom men romans schrijft.
Het antwoord daarop kan men natuurlijk heel ver gaan zoeken; ik zal dat niet doen en enkel als axioma hier vooropstellen dat ieder litterair werk expressie is, zelf-expressie van de schrijver en als zodanig middel tot communicatie. De schrijver geeft, bewust of onbewust, stem aan iets dat hem betreft en hem tevens te buiten gaat, iets dat hem, door zijn werk heen, een andere substantie geeft. En ook al zal hij de aard daarvan nooit kennen, hij zal weten dat die materie gemaakt is van zijn liefde en van zijn wanhoop, van zijn dromen, zijn verbijstering en zijn verdriet, van alles wat, in hem levend, uitgaat boven de beperkingen van de stof. Hij zal weten dat zij slechts op déze wijze een vorm kon krijgen die verder en dieper resoneert dan de begrenzingen waartoe een leven, dat door de onherroepelijke dood wordt besloten, hem verplicht.
De moderne roman is, dunkt mij, niet een verhaal zonder meer, maar een verhaal als middel om iets te zeggen dat nog niet gezegd is, omtrent de mens. Want het is niet waar dat alles al gezegd is. Het is niet waar, omdat nooit één enkel schrijver bereikt heeft wat hij wilde bereiken, uitgedrukt wat hij wilde uitdrukken; omdat iedere tijd andere mensen voortbrengt, hoezeer ook dezelfde, met hun eigen onopgeloste problemen, hun eigen onvervulbare vrijheid; en tenslotte en vooral is het niet waar, omdat wat iedere werkelijke schrijver uit wil drukken datgene in hem is *wat niet gezegd kan worden* en *toch* alléén maar de moeite van het zeggen waard is.
Een van de romanschrijvers die dit het meest konsekwent proberen is naar mijn innige overtuiging Georges Simenon. Hij heeft zich — al is hij wars van alle theorieën — op deze dingen meer dan eens bezonnen. Ik ken van hem drie teksten die er betrekking op hebben. De eerste verscheen in 1943 in een speciaal nummer van het Franse tijdschrift *Confluences,* gewijd aan de „problemen van de roman". Simenon schreef hierin een korte studie van twee grote pagina's onder de titel „Het Tijdperk van de Roman". De tweede tekst is de inleiding die hij schreef voor een in 1944 verschenen roman „Traqué" van Arthur Omre. De derde tenslotte — en de belangrijkste — is de tekst van de lezing die Simenon onder de titel „Le roman de demain" in februari 1956 in Nederland hield en die hij uitgewerkt publiceerde in drie afleveringen van het Franse weekblad „Arts" van 19 en 26 november en 3 december 1958.
Het is een belangrijke tekst, omdat Simenon zich zelden en tot dusver meestal zeer kort over zijn eigen werk uitliet, ik bedoel over de betekenis of liever de achtergronden ervan. „Il faut", zei hij eens, „qu'un person-

*) Ontdekking van Georges Simenon I, zie Rekenschap 6e Jrg. Nr. 1, blz. 15 e.v.

nage vive avec moi et qu'il aille à son aboutissement à lui, non au mien. S'il y a une idée au départ d'un de mes romans, il est foutu. L'idée, c'est les critiques qui doivent la découvrir."
In zijn lezing sprak Simenon dan ook niet over *zijn* romans, maar over de roman van morgen; maar het is natuurlijk duidelijk dat hij het desondanks heeft over wat *hij* onder een roman verstaat en in onmiddellijk verband daarmee over *zijn* wereldbeeld.
Een beknopte samenvatting daarvan komt ongeveer op het volgende neer. Het publiek zoekt, volgens Simenon, in de roman niet meer naar een „plot", maar naar levende personages die hùn geschiedenis leven. Hun geschiedenis, want de romanschrijver is aanvankelijk een verteller geweest van de „verhalen van de stam". Het is geschiedenis, omdat de mens nieuwsgierig is naar zijn medemens. Maar de zaak gaat veel dieper. Want is de nieuwsgierigheid niet een poging tot contact en een poging om de angst voor de oneindigheid te verjagen?
Die primaire angst ligt al uitgedrukt in de oudst-bekende geschriften, in de poëzie der Sumeriërs, der Persen, en in de Bijbel. Eerst, simpel als een kind, heeft de mens vragen gesteld aan het heelal; naarmate hij ouder werd, werden de vragen ingewikkelder. In zijn angst heeft hij de goden gecreëerd. Maar zijn ondervragingen zijn verder gegaan.
Hij heeft zich verdedigd in de natuur, de natuur leren kennen en zich een verblindend en begoochelend verleden geschapen. Dat verleden is zijn wetenschap. Maar de vragen zijn onopgelost gebleven en na de angst voor de natuur is de mens beangst geworden voor zichzelf. Daardoor is de tragedie ontstaan. Hij is gaan vragen naar goed en slecht en hoe meer hij vroeg, hoe meer hij bemerkte dat hij alleen is.
In de tijd van een paar eeuwen, meent Simenon, heeft de roman dezelfde weg afgelegd als de menselijke geschiedenis, van de goden naar de mens, van het sublieme naar het laag-bij-de-grondse. De romanheld, die in het begin een god of een halfgod was, die een trede omlaag is gegaan om een keizer of een koning te worden en daarna een edelman, blijft nog lange tijd een min of meer rijk en machtig personage, zonder zorgen voor het dagelijks brood. Maar het is eigenaardig om in de 19e eeuw zijn maatschappelijke en financiële ineenstorting te volgen en bijvoorbeeld van tien jaar tot tien jaar de inkomsten te vergelijken die van hem verlangd worden om een plaats in te nemen in de wereld van de verbeelding: zie Balzac, Flaubert, Zola.
Maar het is hier nog niet de mens die zichzelf zoekt; hij zoekt nog naar zijn plaats temidden van zijn tijdgenoten, en zijn betrekkingen tot hen vormen nog het object van de romanschrijver. Het maatschappelijk kader is echter doorbroken. Alles is mogelijk geworden voor iedereen. Geboorte en afkomst spelen geen rol meer. Iedereen kan alleen nog op zichzelf rekenen en er is niemand meer om de twijfels op te lossen.
De wetenschap heeft in de vorige eeuw gepoogd die rol te vervullen, en min of meer wanhopig probeert zij het nog. Zij heeft tal van geheimen aan het heelal ontrukt en zij zal er mee doorgaan.
Maar de vragen die wérkelijk van belang zijn, die de mens zich stelt sinds hij op de aarde ontwaakt is en waarop hij nooit anders dan voorlopige antwoorden heeft gevonden, dáárvan stelt de wetenschap de oplossing uit tot later.
„Est-ce l'heure de la vérité qui vient de sonner, et l'homme s'est-il

résigné à se regarder en face? Ou bien n'est-ce qu'un déguisement de plus avec lequel nous nous faisons illusion? Les plus savants l'ignorent. Peu avant sa mort, Einstein, responsable de la dernière révolution scientifique déclarait que, s'il avait à recommencer sa vie, il se ferait plombier. Oppenheimer, l'un des découvreurs de l'énergie nucléaire, répondait, il y a quelques semaines à un journalist, qu'il y a plus de vérité dans la musique de Jean-Sébastien Bach que dans tous les laboratoires du monde". (Arts, 3—9 dec. 1958).

Zal de mens *later* bevrijd zijn van de angst en van de eenzaamheid? Simenon is er niet zeker van:

„On a cru enlever toutes ses peurs à l'homme et on commence à découvrir qu'on en a oublié une: sa peur de lui-même. On l'a débarassé de ses dogmes, de la plupart de ses devoirs, et soudain il se demande où est le bien et le mal, il reste indécis, barbouillé, sans plus rien pour expliquer la hantise de sa culpabilité héritée de ses ancêtres.

(...)

L'homme d'aujourd'hui ne sait pas encore quelle image de lui-même il va choisir et une génération entière est à la recherche de son héros. Ou, si l'on préfère, à la recherche d'une vérité. Autrefois, on la fournissait, toute faite, à la foule. Au besoin, on la lui imposait. L'homme va-t-il déjà oublier qu'il est libre, que l'effort de tant d'ancêtres inconnus a finalement abouti?" (Arts, 3—9 dec. 1958).

En inderdaad, de mens is vrij; vrij, zoals Simenon het omschrijft, om te luisteren naar de luidsprekers die aan de vier hoeken van de landen hun propaganda uitschreeuwen, vrij om te kiezen tussen de diverse meningen die de dagbladen hem over alles en nog wat voorhouden, vrij om te geloven onverschillig waarin of aan helemaal niets. Vrij ook, naar het schijnt, om zich te ontwikkelen of dom te blijven, arm of rijk te worden.

De voorbeelden zijn talrijk van mensen die, arm begonnen, rijk eindigen en wij hebben in de laatste dertig jaar diverse dictatoren zien regeren en sterven die uit de eenvoudigste milieu's voortkwamen.

Bij de wetenschap hetzelfde verschijnsel. De waarheden duurden vroeger langer, generaties lang soms. Vaders, zonen, zelfs kleinzonen, die medicijnen of chemie studeerden, konden dezelfde handboeken gebruiken. Tegenwoordig heeft men de keuze: genezingen kunnen bewerkt worden op diverse manieren en volgens verschillende inzichten.

Het individu tenslotte — ik volg nog steeds de gedachtegang van Simenon — heeft nauwelijks de tijd gehad zich bewust te worden van zichzelf of reeds klinken er insidieuze geluiden op. De machines, die zijn uitgevonden om ons moeite te besparen en ons comfort te verzekeren, de machines die bevrijdend moesten werken, openbaren bij het gebruik onverwachte eisen. De geleerden, de hersenen die ze ontwierpen, worden al omgeven door een netwerk van bescherming en toezicht, dat hen practisch van de wereld afsluit, en het recht op de hartstochten van de gewone stervelingen wordt hun ontzegd.

Zal hetzelfde niet van hoog tot laag gaan gebeuren en zal men geen garanties eisen van al degenen van wie een verkeerde reflex katastrofen dreigt te ontketenen? Wordt er al niet openlijk gesproken van de „common man", de gewone man, zonder ondeugden, zonder problemen, zonder gevaarlijke persoonlijkheid, bestemd om de machine te dienen?

En die ontwikkeling kan verder gaan. De verantwoordelijkheid van de gemeenschap voor elk individu kan willen beletten dat iemand zijn gezondheid schaadt, een ongeluk riskeert; zij zal toezicht willen houden op de voortplanting, aangezien de kinderen, ten dele in elk geval, tot haar last zijn.
Millioenen jaren heeft de mens pathetisch om zijn vrijheid geroepen. Hij heeft ernaar gehunkerd zichzelf te zijn zonder dwang van buiten, eigen rechter over zichzelf, over goed en kwaad. Heeft hij zijn doel bereikt?
Nog niet zolang geleden heeft hij het gedacht. De romans die hij toen schreef, toonden ons „de geklede mens", die van zijn voldoening of zelfvoldaanheid blijk wilde geven. Maar op dit moment is de mens meer alleen dan te voren. En de moderne roman toont hem naakt: „celui qui se regarde dans le miroir en se rasant et qui n'a pas d'illusions sur lui-même."

* *
*

Deze romanschrijver vindt zijn meest volledige belichaming in Georges Simenon en het verrassende van zijn uiteenzetting is dat hij zich volkomen bewust blijkt van het feit dat zijn romans iets heel anders zijn dan „lectuur", dan een „verhaal". Men heeft wel eens beweerd dat Simenon een soort dom genie zou zijn, een medium dat zèlf niet weet wat het eigenlijk te betekenen heeft. Ik heb dit altijd een vrij dwaze bewering gevonden: men kan geen intelligente boeken schrijven en tegelijk een idioot zijn.
Wat Simenon in zijn romans tracht te hervinden is in feite het thema van de antieke tragedie: de mens tegenover zijn lot. Daarom bevinden zijn personages zich altijd op een kritiek moment en een van de bij hem veelvuldigst voorkomende situaties is die waarin zijn hoofdfiguur, om welke reden dan ook, plotseling zijn werkelijkheid, zijn eenzaamheid bewust wordt en met dezelfde oogopslag zijn leven doorziet. Die plotselinge openbaring is meestal het besluit van een al sinds lang aanslepend, nadersluipend proces. De onthulling daarvan en de consekwenties vormen de materie van de roman.
Het opmerkelijke daarbij is dat Simenon nooit enige concessie doet aan zijn lezers, noch vooral aan de moraal van zijn lezers. Het is een gevolg van het feit dat zijn romans waarachtig zijn, dat zijn personages mensen zijn en handelen als mensen, — als werkelijke mensen en niet als romanhelden. Zij doen niet wat passend is binnen de gangbare moraal; zij doen wat zij doen, omdat zij zijn zoals zij zijn.
Het is uiteraard onbegonnen werk een overzicht te geven van de 170, of — wanneer ik de Maigrets even buiten beschouwing laat — de ruim 100 romans die hij tot nu toe onder zijn naam publiceerde.
Het zou mij zelfs moeilijk vallen te zeggen welke tien of twintig werken ik daarvan de belangrijkste vind. Het probleem bij Simenon is dat hij niet de schrijver is van een of van tien goede boeken en van een aantal mindere, maar de schepper van een kaleidoscoop van werken, waarin weliswaar niet elk deel even glanzend, even helder of even kleurig is, maar die niettemin toch pas allemaal samen het grote mozaiek van dit oeuvre vormen. Dat is zó waar dat het naar mijn mening van een volkomen misvatting getuigt van Simenon te verwachten dat hij eenmaal het grote, volmaakt zuivere en absolute boek geeft dat hem geheel zal

vertegenwoordigen en volledig uitdrukken. Het is niet mogelijk, omdat het niet te verenigen is met zijn methode van werken, en omdat het zich niet laat verzoenen met het karakter van „een wereld" dat zijn werk nu reeds heeft.
Op een enkel boek zou ik niettemin bij wijze van illustratie iets nader willen ingaan. Dat is in de eerste plaats op een iets oudere roman, geschreven in de jaren van de oorlog en verschenen in 1945, ik bedoel de roman *L'Aîné des Ferchaux*.
L'Aîné des Ferchaux is een van de twee broers Ferchaux. Van hen vertelt Simenon de geschiedenis in een gefingerd voorwoord dat deel uitmaakt van de roman, maar in feite teruggaat op gebeurtenissen die grotendels in werkelijkheid hebben plaatsgevonden. Het zijn twee rijke Fransen die fortuin hebben gemaakt in Frans-Congo. De jongste, Emile, is na enkele jaren naar Parijs teruggekeerd om van daaruit de belangen van hun verschillende ondernemingen te behartigen en deel te nemen aan de bank-intriges, die een zo grote rol hebben gespeeld achter de schermen van het politieke leven onder de Derde Republiek.
De oudste van de twee, Dieudonné, de man met het houten been, is een zonderling. Hij blijft in Afrika, drijft daar op een weinig scrupuleuze wijze zaken, die na verloop van een jaar of veertig en mede onder invloed van kuiperijen van politieke en andere aard tot justitiële verwikkelingen leiden. In de dertiger jaren keert hij min of meer onverwacht naar Frankrijk terug om zich en zijn fortuin tegen een dreigende katastrofe te verdedigen.
Dit alles vertelt Simenon in de enkele bladzijden van zijn voorwoord. De eigenlijke stof van de roman wordt hierdoor gesitueerd, maar gaat toch over iets geheel anders. Of liever nog over iemand anders, namelijk een 20-jarige jongeman, Michel Maudet, die in het eerste hoofdstuk optreedt. Maudet is een gecompliceerd karakter. Hij is het type van de Streber, van de man die arriveren wil. Maar tegelijk is het een soort „l'art pour l'art": hij wil arriveren, niet om te bezitten, maar om zijn vrijheid te veroveren; de prijs die hij ervoor moet betalen is hem onverschillig.
Maudet is zich van dit alles niet precies bewust. Hij handelt intuïtief. Sinds een paar maanden getrouwd met een goedig, maar vrij onbetekenend meisje, heeft hij nog geen kans gezien om te slagen. Hij tast rond in een soort nevel; hij zoekt zijn kansen en mogelijkheden, hij wacht af. Door een toeval verneemt hij dat er ergens een betrekking te krijgen is als secretaris, hij weet niet van wie. Maar hij grijpt de kans aan omdat iets in hem zegt dat het ogenblik is aangebroken. Die overtuiging wordt bevestigd als hij ontdekt dat de man om wie het gaat Dieudonné Ferchaux is, over wie de kranten vol staan in verband met schandalen en een tegen hem ingesteld onderzoek.
De schrale hardheid van de man met het houten been, het geringe salaris, het verraad dat hij aanvankelijk jegens zijn vrouw moet plegen (omdat Ferchaux geen gehuwde secretaris wenst) — dit alles schrikt hem niet af. Hij voelt dat hij met het grote avontuur in aanraking is gekomen.
Dit avontuur is het thema van de roman. En het is, zoals men misschien zou gaan vermoeden, geen politie-avontuur; het is zelfs, ofschoon er in het boek ruimte aan wordt besteed, niet het avontuur van Dieudonné Ferchaux; het is het psychisch avontuur van Michel Maudet: het avon-

tuur van een jongeman, die door zijn dorst naar leven, door aanleg en karakter tot alles bereid, dat wil óók zeggen: tot alles in staat is. Hij is zich daar geen seconde van bewust, hij „wil" het kwaad niet, maar zoals hij geen ogenblik geaarzeld heeft om zijn vrouw te verraden, haar zelfs geheel in de steek te laten, wanneer het ogenblik komt dat hij met zijn patroon naar Parijs zal uitwijken, zo zal hij tenslotte nauwelijks aarzelen om Dieudonné Ferchaux te vermoorden.
Deze moord is het voorlopig einde van een lange evolutie. Dit tijdsverloop is de periode die de roman omvat en als het boek al „L'aîné der Ferchaux" heet, het is niettemin voor alles de figuur van Maudet wiens ontwikkeling op de voet wordt gevolgd.
Voor een handig romancier wie het alleen om de effecten van de bestseller te doen zou zijn, kon de gemakkelijkste keuze voor de hand gelegen hebben; het zou iets hebben kunnen zijn als een strijd om de macht en het geld tussen twee aanvankelijke partijgangers, — een gewoon sordide verhaal van karakterloosheid, een feuilleton kortom! Maar de tijd van de volksroman was voor Simenon sinds lang voorbij en hij heeft er zich dan ook niet zo gemakkelijk van afgemaakt. Van af willen maken.
Want deze roman, dat voelt men al bij een eerste, maar volstrekt overtuigend bij een tweede en derde lezing, is een van de meest essentiële die Simenon geschreven heeft. Hij is veel dieper op de zaak ingegaan, maar op die eenvoudige, dat wil zeggen: niet als romanciers-truc te betrappen manier, waarvan hij het meesterschap bezit.
Dieudonné Ferchaux heeft namelijk van het eerste moment af Michel door. Hij heeft hem met één oogopslag gewogen en gevaarlijk gevonden. Maar hij heeft tegelijkertijd met dezelfde blik zijn energie herkend. Als hij hem als secretaris accepteert, dan is het vooral omdat hij in Maudet het soort energie heeft waargenomen dat hem zelf altijd heeft gedreven. Michel is dus in zekere zin een ontdubbeling van Ferchaux; hij voelt sympathie vóór en tegelijk weerzin tégen hem, hij heeft hem als een zoon lief en hij vreest hem, zoals hij zijn bewuste „ik" liefheeft en vreest. Michel van zijn kant voelt zich op een geheimzinnige manier tot Ferchaux aangetrokken; hij bewondert hem en hij veracht hem soms, maar hij bewondert hem het meest, omdat Ferchaux gedáán heeft, wat hijzelf graag gedaan zou hebben.
Die ambivalente verhouding geeft aan hun omgang iets dat het midden houdt tussen achterdochtig spionneren en jaloerse verliefdheid. Ferchaux is zich bewust van de energieën die in Michel opgehoopt liggen; hij geeft er zich terdege rekenschap van dat deze zich op een dag tegen hem kunnen keren. Maar hij is te gevoelig voor deze knaap die hij *bijna* zélf is om alleen dat dreigende aspect te zien. De strijd die hij voert en die hij eigenlijk altijd ook in de kolonie gevoerd heeft, is een soort sport geweest, een sportieve hartstocht die tevens werd gekenmerkt door de onontkoombare drang van de hartstocht en de bereidwillige aanvaarding van het risico dat het spel met zich meebrengt.
Van dat moment af is de teerling geworpen. Maudet zal Ferchaux doden. Hij behoort niet tot de *werkelijk* sterken. Ferchaux heeft zijn eigen eenzaamheid aanvaard, Michel zal de zijne nooit aanvaarden, maar er niet aan kunnen ontsnappen. De mens is zoáls hij is, wát hij is. De „keuze" die hij doet, is de keuze van zijn fataliteit.
Het is in verband met deze roman misschien de moeite waard op te

merken, dat er een merkwaardige parallel bestaat tussen de jonge Maudet en de jonge Simenon, beiden vol verborgen energie, beiden besloten om het lot aan hun kant te dwingen. Maar alleen reeds het feit dat Simenon over deze energie schrijven kon wat hij Dieudonné Ferchaux in de mond legt: „Voyez-vous, j'aurais dû vous répondre qu'il y a d'un côté les vrais forts et d'un autre, beaucoup plus nombreux, ceux qui ne sont qu'avides... Ils peuvent donner le change au début. Ils ont en apparence, la même énergie..." bewijst iets voor zijn werkelijke kracht.
Hijzelf heeft trouwens in een gesprek de bekentenis afgelegd: „Ik ben geen „écrivain noir", integendeel, ik ben een idealist. Wanneer ik zo vaak over morbiede mensen en toestanden schrijf, dan is het om mijn vuist te schudden tegen al het kwaad dat zij te ondergaan hebben. Ik ben in het duister en in de regen geboren, en ik ging weg. De misdaden waarover ik schrijf, daarvan denk ik soms dat het de misdaden zijn die ik zou hebben kúnnen begaan, wanneer ik niet was weggetrokken. Ik behoor tot de gelukkigen. Wat valt er over de gelukkigen anders te zeggen, dan dat ze zijn weggegaan?..."
De confrontatie met het kwaad, die men bij zovelen van zijn personages ontmoet en in zoveel verschillende vormen, mondt altijd uit in een katharsis, die overigens niets te maken heeft met het moraliseren, dat de litteratuur — en dan nog niet zozeer als *litteratuur* dan wel als *werkelijkheid* — zo vaak bederft.

* *
*

Een dergelijke katharsis treft ook in een boek als *Les Frères Rico*. Het is een „Amerikaanse" Simenon, waarvan de handeling zich voltrekt in de sfeer van de almachtige Amerikaanse gangsterwereld. De gebroeders Rico, namelijk Eddie, Gino en Tony zijn nauw bij een „gang" betrokken. Eddie, de oudste, is de hoofdfiguur. Ergens in Florida speelt hij een rol, enigszins geëffaceerd; hij controleert er diverse café's, restaurants, speelgelegenheden, clubs. Hij is au fond een rustig man, die niet veel kwaad doet en bereikt heeft waar hij altijd naar hunkerde: een vrouw, kinderen, een huis waar hij zich prettig voelt. De wetten van de „gang" vormen de basis van zijn bestaan, maar van die wetten merkt hij niet veel, al is hij ervan afhankelijk. Bij de twee jongere broers ligt het anders. Gino is een „tueur", iemand die bepaalde gevaarlijke of hinderlijke mensen uit de weg te ruimen heeft. De jongste, Tony, is bij verschillende van deze bloedige afrekeningen getuige en medeplichtige geweest. Maar dit alles, heel deze „sociale" wereld, behoort tot een zekere erkende orde.
Totdat de bij Simenon gebruikelijke verstoring van deze orde optreedt. Tony krijgt een eerlijke vrouw lief. Om haar trekt hij zich uit de „gang" terug en hij verdwijnt met haar naar Californië. Maar de politie is te weten gekomen, dat hij met tal van zaken op de hoogte is en het feit dat hij zich uit de „gang" teruggetrokken heeft, maakt hem voor haar tot een begeerd object en voor de „gang" tot een man die tot verraad in staat is. Hij moet dus worden opgespoord en de enige manier om zeker te zijn van zijn zwijgen is hem te liquideren. Gino, die van zijn broer houdt, verraadt op zijn beurt de regels van de „gang" en verdwijnt. Het staat vast dat ook zijn ondergang zal komen.
En dan wordt de rustige Eddie in Florida opgeschrikt. De bende belast

hem ermee Tony te ontdekken om van hem gedaan te zien te krijgen dat hij zwijgen zal. Aanvankelijk geeft hij er zich geen rekenschap van dat hij in feite voor de „gang" alleen een voorwendsel is om Tony te ontdekken en dat men er zich, als hij eenmaal gevonden is, zelf mee belasten zal hem uit de weg te ruimen.
Hij krijgt dus een Judas-rol te spelen. In het begin beseft hij dit niet, al is er in zijn onderbewustzijn vaag iets van aanwezig. Maar wanneer het tot hem doordringt is het te laat. Tony wordt vermoord. Eddie kan weer naar huis, naar zijn *rustige* huis, terugkeren.
Het merkwaardige nu van Simenon, en het bewonderenswaardige tevens, is dat wij aan het eind van deze roman weten dat de vermóórde zich een soort van menselijke waarde heeft weten te veroveren door zijn liefde, waarover trouwens maar heel weinig wordt gezegd, maar die sterk wordt gesuggereerd, terwijl Eddie de „gelukkige" zijn verraad, uit zwakheid en halve onwetendheid, met het door hem zo moeizaam veroverde geluk moet bekopen. „Il aurait eu besoin d'un peu de pitié, de quelqu'un qui lui dit des paroles apaisantes en lui mettant une main fraîche sur le front. Il n'y avait personne pour faire ça. Il n'y aurait jamais personne". (Les Frères Rico p. 218)
Wanneer men het verhaal op de keper beschouwt, is men geneigd te veronderstellen dat de barbaarsheid, de genadeloosheid, het onmenselijke ervan alleen maar weerzin zouden kunnen inboezemen. De grootheid van Simenon is dat zijn kunstenaarschap erin slaagt om juist van deze „onmenselijkheid" een menselijk drama bij uitstek te maken, iets dat nauwkeurig beantwoordt aan de configuratie van de Griekse tragedie. Een Griekse tragedie getransponeerd in de Amerikaanse onderwereld op een wijze die ons de tragiek even voelbaar en even aangrijpend maakt. Onder zijn na-oorlogse romans (ook onder zijn vooroorlogse waren er voortreffelijke) vindt men tal van dergelijke fascinerende romans. Prachtig is bijvoorbeeld *Feux Rouges,* de ontroerende geschiedenis van een schijnbaar gelukkig, in werkelijkheid echter scheef gegaan huwelijk, uitmondend bij een dramatisch evenement, dat man en vrouw in staat stelt om met begrip en goede wil een poging te doen opnieuw te beginnen. Een positieve roman dus, maar zonder enige zoetsappigheid — onmogelijk trouwens voor deze schrijver — en diep-tragisch.
Zo ook *Crime impuni,* het verhaal over de fatale tegenstelling tussen twee jonge mensen, twee studenten, die op een mislukte poging tot moord uitloopt, welke bij een veel latere ontmoeting in hun leven herhaald wordt en dan niet mislukt. Ook hier graaft Simenon diep in het onderbewuste van zijn hoofdfiguren, zo diep dat hij zijn lezers werkelijk ráákt. In *Crime Impuni* en ook in *L'Horloger d'Everton* — dat de ontdekking beschrijft door een horlogemaker van het ware wezen van zijn zoon die hij dacht te kennen en die een misdadiger en wrede onbekende blijft, tot hij de verklaring vindt en dit vreemde karakter gaat begrijpen — is het verhaal in zekere zin spectaculair en gaat de diepte misschien enigszins schuil achter de uiterlijke dramatiek. In de roman *Le Grand Bob* is het drama geheel verinnerlijkt. Het begint als een verhaal van de Maupassant, ergens langs de Seine bij Parijs, een week-end. Een populair man, de „Grote Bob", verdrinkt bij het vissen, op een zondagochtend. Een verdrietig fait-divers, — tot het duidelijk wordt dat hij zelfmoord heeft gepleegd. Heel de roman gaat er dan verder om te ontdekken wie

de grote Bob was, wat voor iemand, waarom hij leefde zoals hij het deed. En ook dit verhaal onthult weer het een en ander over de mens op een manier die verklaarbaar maakt waarom Simenon zijn lezers niet meer loslaat, wanneer zij hem eenmaal ontdekt hebben.
Men zou hem verder kunnen volgen in de talrijke romans die nog nadien verschenen zijn, zoals het aangrijpende *En Cas de Malheur,* waar Simenon aan een banale situatie een tragisch accent weet te geven dat ongemeen navrant is; zoals het fascinerende *Les Complices* met zijn eigenaardige nerveuze spanning; het sterke *Le Fils* of het indringende *Le Président.*
Deze recente roman is een verhaal dat men, zomin trouwens als *Le Fils,* als een fait divers beschouwen kan. Het is de geschiedenis van een psychologisch omkeer in het personage, een 82-jarig ex-minister-president in Frankrijk, welke zich in zijn laatste levensjaren voltrekt. Deze man is een bijna historische figuur geworden. Hij leeft teruggetrokken ergens in Normandië met een klein personeel, een secretaresse, een verpleegster, en chauffeur-huisknecht, en dienstbode. Hij houdt zich met weinig anders meer bezig dan met zijn herinneringen. Hij weet dat hij een man van een dag is, die al een paar maal een hoogst bedenkelijke inzinking heeft gehad. Maar hij is nog aan het leven gehecht.
Dat blijkt uit de aandacht waarmee hij een actuele regeringscrisis volgt, welke zal worden opgelost door een man die vroeger zijn secretaris is geweest en door een door de „buitenwereld" onvermoed verraad schuldig staat aan een van de grootste financiële schandalen van het land. De President bezit een belastend bewijsstuk en nog op dit moment speelt hij met het denkbeeld de politieke carrière van zijn vroegere medewerker te breken. Zijn macht over anderen is nog steeds groot.
Maar de President zal van die macht geen gebruik maken. Hij raakt in een toestand van verdoving ten gevolge van een te sterke dosis van een kalmerend middel. Zijn omgeving vreest dat het einde is aangebroken. Maar de President, in deze toestand tussen leven en dood, krijgt een helder inzicht in de gebeurtenissen, in de betekenis van leven en dood, in de begrippen waarheid en waarde. Hij komt weer bij bewustzijn en heeft de kracht om de belastende stukken die in zijn bezit zijn te vernietigen om daarna met een grote gelatenheid of filosofische onverschilligheid op het einde te wachten.
„Il n'avait pas faim. Il mangerait, pour leur faire plaisir. Il répondrait aux questions que Gaffé viendrait lui poser, peut-être en compagnie de Lolinde, vers sept heures, et il se laisserait prendre le pouls une fois de plus, mettre au lit comme il l'avait promis. Il ne serait sarcastique avec personne, pas même ironique avec Lolinde, toujours un tantinet solennel.
Il saurait toutes les patiences, désormais, veillant seulement à ne pas crier, à ne pas appeler à l'aide quand le moment arriverait. Il tenait à faire ça tout seul, proprement, discrètement.
Que ce soit demain, dans huit jours ou dans un an, il attendrait... (Le Président, p. 248)

* *
*

De grootheid van Simenon, zei ik zoëven. Als er één ding vaststaat, wanneer men de belangrijkste romans van deze miskende, dat wil zeggen

op de verkeerde wijze erkende auteur heeft gelezen, dan is dat wel het feit dat hij met zijn werk reikt binnen het domein van het tragische. De betekenis van zijn werk ligt dáár waar de mens met zichzelf alleen is, waar het geheim van het individu begint, precies op dat unieke ogenblik waarop de werkelijkheid waarheid wordt en de waarheid werkelijkheid, die „laatste en voorlaatste waarheden", waarover de filosoof Sjestof spreekt, die voor ons meer lijken op dromen.
Dit domein kan men enkel trachten te beschrijven, de waarheden echter niet formuleren. Men kan alleen door die beschrijvingen diegenen raken die zèlf deze ongeformuleerde waarheden kennen. Want de waarheid is, zoals ook Dostojewsky geloofde, enkel uit eigen ervaring kenbaar. De overgeleverde waarheid is een waarheid waarbij alles klaar en duidelijk gemaakt wordt. Voor de mens die zèlf ontdekt daarentegen is er maar één ding duidelijk, namelijk het paradoxale feit dat alles wat klaar en duidelijk leek, juist mysterieus en raadselachtig is. De bronnen van het *zijn*, zijn niet anders tenslotte dan de befaamde stille waters met de diepe gronden. Wie hiervan een vermoeden krijgt, staat plotseling náást de menigte. Hij doet een stap opzij en alles wat hem eerst vertrouwd en bekend leek, wordt hem vreemd en duister; het vreemde en duistere daarentegen wordt hem, naar zijn gevoel althans, vertrouwd. Wanneer alles op losse schroeven komt te staan, rijst er een ander bewustzijn op, het bewustzijn deel te hebben aan een onbegrijpelijke beweging, waarbij men alleen naar de illusie hoeft te verliezen dat alles gestabiliseerd, concreet, tastbaar was. Het verlies van die illusie, betekent een winst aan onzekerheid. Het is een woord dat aan stabiele geesten schrik of afkeer inboezemt. Wie winst aan onzekerheid verbindt, verricht een daad die men slechts abnormaal kan noemen.
De personages van Simenon behoren tot die categorie. Bijna allemaal zijn het mensen die in de ogen van de oppervlakkige lezers thuishoren bij hen die onherroepelijk verloren zijn voor de maatschappij, voor de liefde, voor het geluk, voor wat men wil. En desondanks, of misschien juist daarom, weet men steeds, wanneer men een van zijn goede boeken gelezen heeft, weer opnieuw dat wie verloren schijnt op de ene manier, gewonnen is op de andere, — dat er achter dit alles een ander weten schuilt, dat diepere lagen heeft aangeboord dan waartoe het verstand in staat is.
Het besef van dit alles, schreef ik in het essay dat ik in mijn „Een Houding in de Tijd" aan hem wijdde, dringt niet steeds tot het bewustzijn van de lezers van Simenon door; zij zouden hem niet accepteren. Zij die het beseffen accepteren hem niet graag als zodanig. Zij verwijzen hem — ik herhaal het, maar niet zonder reden — naar het domein de pure fictie. Op dat terrein is hij ongevaarlijk.
Maar wie hem aandachtig leest, zal er zich niet in bedriegen. Simenon is heel iets anders. Met zijn ongewoon vermogen tot identificatie behoort hij op het ogenblik tot de belangrijkste romanciers van het tragische besef.

TOM EEKMAN

# EEN HANDVOL INDRUKKEN UIT DE SOWJET-UNIE

In de „Toepolew 104", het bliksemsnelle Sowjet-straalvliegtuig, staan twee porseleinen beeldjes, wit en goud gekleurd, onder glas. Elke zaterdagmorgen stoot zich dit monster door de wolken naar de eeuwige zon van de stratosfeer, giert hoog over de Oostzee en het groengrijze Jutland, draait boven Groningen, vanwaar je de Wadjes, de hele Friese kunst en de naalddunne lijn van de Afsluitdijk ziet, begint al te dalen waar de grijs-gele Wieringermeer afsteekt tegen het grijs-groene Westland en snelt even later over de lange landingsbaan van Schiphol. Voor de passagiers is de vlucht nauwelijks een sensatie, want het vliegen met dit toestel onderscheidt zich eigenlijk in niets van dat in een „gewoon", ook het geluid is niet of nauwelijks sterker; maar voor de vele kijkers op Schiphol is deze vreemde vogel met zijn schuin achterwaarts gestrekte vleugels, die sinds juni 1958 wekelijks landt, nog steeds een bezienswaardigheid. Het is het vervoermiddel van de toekomst, — het is de trots van de Sowjet-Unie, die hiermee wekelijks een staaltje van haar technische gevorderdheid aan ons komt vertonen. Op de Sowjet-vliegvelden zie je Toepolews bij de vleet; dagelijks gieren zij ook naar Praag, naar Tiflis en Irkoetsk. Maar binnen in staan die porseleinen beeldjes. In de eerste klasse natuurlijk, want er moet toch iets zijn dat het aanvaardbaar maakt dat een stoel dáár honderd guldens meer kost dan in de toeristenklasse. Op grootmoeders schoorsteenmantel stonden precies zulke beeldjes, ook met van die gouden randjes hier en daar, en onder glas. Een contrast tussen technische geavanceerdheid en achterlijk- of ouderwetsheid van vorm, — een contrast dat ons misschien bij zo'n eerste confrontatie wat belachelijk aandoet, maar dat blijkt typisch te zijn voor de hele nieuwe maatschappij in de Sowjet-Unie.

Die nieuwe maatschappij dringt onweerstaanbaar op onder het gerammel van draglines en wandelende excavatoren, zij groeit en dijt uit onder het gezoem van cyclotrons. Er wordt hard aan gewerkt; de Russen zijn een energiek volk. Of de lethargie, die hun vroeger wel werd aangewreven, door het Sowjet-bewind in energie is omgesmeed, dan wel of die hele lethargie maar een sprookje was, daarover zal ik hier niet oordelen; maar dat de huidige Sowjet-Russen energieke mensen zijn lijkt mij onbetwistbaar. Vooral voor de steden geldt dat. Het is te zien aan de gezichten op straat of in de metro, ernstig en vastberaden; het is te zien aan de wijze waarop gewerkt wordt: heel ineffectief vaak, naar onze begrippen, maar volhardend, langdurig, serieus; het is te merken aan de gesprekken die je hoort of voert; het is te horen aan de taal, de Russische taal, die in de monden der Sowjet-mensen iets hards, iets onbuigzaams (ondanks de vele verbuigingen), iets zelfbewusts en energieks heeft gekregen.

Eens zal waarschijnlijk het hele oude Rusland weggevaagd zijn door die nieuwe, bruut en razend om zich heen grijpende nieuwe maatschappij;

maar zover is het nog lang niet: er zijn in Rusland nog heel wat boerenwagens en trage paarden met hoge hamen — heel wat houten boerderijtjes met zonnebloemen en palissaden eromheen — heel wat schilderachtige berkenbosjes, poelen met ganzen, kerken met glanzende koepels, lage en uitgestrekte provinciesteden en modderwegen die de eindeloze vlakte in trekken. Maar op de velden werken imposante combines en op de daken der boerderijtjes staan — schots en scheef soms —, als de voelhorens der nieuwe maatschappij, de televisie-antennes. Die vormen — dit terloops — een goede graadmeter voor het woningprobleem: op huizen waarin naar onze begrippen niet meer dan twee gezinnen kunnen wonen staan soms zes televisiemasten (een andere graadmeter vormen de verlichte ramen 's avonds: er zijn naar verhouding veel meer vertrekken verlicht, en dus als woonkamer in gebruik, dan bij ons).
Ook in het kolossale Moskou, hoofdstad en paradepaard, waar koortsachtig gewerkt wordt aan steeds weer nieuwe en eendere brede asfaltboulevards (met onveranderlijk in het midden de afgestreepte baan, uitsluitend weggelegd voor de snelle auto's der hoogste heren), aan onafzienbare rijen eendere, beige-gele woonblokken — ook in dat Moskou vind je nog met gemak de achttiende-eeuwse adelspaleizen, de oude, veelal houten huizen, de stille buurtjes waar het aloude Rusland nog schijnt te leven. Achterbuurten met krotten en ongeplaveide straten, waarover vroegere bezoekers schreven, zijn steeds moeilijker te vinden; er wordt ook op zo'n formidabele wijze afgebroken en opnieuw gebouwd.
En zal nu die nieuwe maatschappij, dat nieuwe Rusland nog een ziel hebben? Kan er tussen die kale woonblokken en dat asfalt, die televisiemastwouden, die planning en reglementatie en jacht naar arbeidsprestaties nog door levende zielen geademd worden? Het is natuurlijk een vraag die, mutatis mutandis, ook voor andere landen, werelddelen en maatschappijsystemen geldt. Zal de Russische geest, die een grootse literatuur schiep tegen de achtergrond van, en geïnspireerd door, de oneindige vlakte, de armzalige, schoorsteenloze boerenhutjes en de zwoegende, hongerende moezjiks, ook geïnspireerd kunnen worden en tot geniale voortbrengselen in staat zijn door deze Toepolews, combines en wolkenkrabber-paleizen? Er is veel gesproken over de „brede" Russische ziel — misschien zal zij breed genoeg zijn — maar dat moet dan nog blijken — om ook dit alles in zich op te nemen en te sublimeren.
Maar dit is gefilosofeer — laten wij terugkeren tot het meedogenloze en fascinerende ritme van de opmarcherende nieuwe tijd. Waarom komen die porseleinen beeldjes ons telkens weer in gedachten? Van dezelfde smaak, het zelfde estetische peil getuigen de talrijke hoge bouwwerken in en om Moskou met hun zinloze torenspitsen, kantélen en tierelantijnen — de metro, bedoeld als een snel, doelmatig volkstransportmddel, waarvan men de stations echter met duur en onnodig marmer en veel andere kostbare opschik is gaan uitdossen — al die plafonds in de nieuwe gebouwen, met krullen en bloemen bewerkt, en al die zware mahoniehouten lift- en w.c.-deuren. Al het nieuwe is pronkerig, massief, nadrukkelijk; het mist elegantie en een vorm die bij deze tijd past.
Ligt dat aan onze smaak, die anders is? Toch niet alleen, want ook onder de Russen zijn er die de lelijkheid van al die nieuwe kunstvoorbrengselen wel degelijk inzien. Op mijn vraag of er nu geen goede architecten zijn die moderner denkbeelden hebben en daarvan althans iets in hun

werk proberen uit te drukken, antwoordde één van hen mij schamper: „Misschien zijn er nog goede architecten, maar die zitten dan „ondergronds" en boetseren wat van klei en zand....." Zoals bekend is enige tijd geleden bepaald dat al die verfraaiingen aan huizen en gebouwen een te grote luxe vormden en dat de bouwmeesters zich wat moesten matigen; het gevolg is dat er nu crême-taarten zonder of met heel weinig crême-bespuiting verrijzen, die daardoor echter nog niet vanzelf ook mooier zijn.
Wat dat betreft is Leningrad heel wat beter af: hoe die stad ook in de oorlog gemarteld is, de grote oude binnenstad is niet zwaar beschadigd en staat daar nog als in de tijd van Catharina, van Poesjkin en Gogol: de cirkelvormige grachten doen hier en daar sterk denken aan achttiende-eeuwse aquarellen, en zelfs het door de Duitsers vernietigde Petrodworets (Peterhof), Catharina's lusthof met paleizen, parken en fonteinen (inclusief bedriegertjes), ruim 20 km. buiten de stad, is zorgvuldig heropgebouwd. Nieuwe bouwwerken verrijzen overal, maar nergens op zulk een schaal als in de hoofdstad.
Merkwaardig dat deze hele Sowjet-wereld gericht is op het heden, of beter nog op de toekomst, naar voren streeft in economie, wetenschap, techniek — maar dat de vorm waarin zich dit alles uit, dat de kunst die van die maatschappij de bovenbouw zou moeten vormen en haar ontwikkeling zou moeten weerspiegelen zo hopeloos achterblijft. Angstvallig houdt men vast aan een bouwstijl en een ornamentatiestijl anno 1860, aan een „realistische", d.w.z. pathetische en fotografische schilderkunst, aan literaire vormen waaruit ieder experiment zorgvuldig en sinds lang gebannen is. Hier ligt wel een grote tegenstelling tot de nieuwe maatschappij zoals die de laatste eeuw in Amerika is gegroeid, hoezeer we ook critisch moeten staan tegenover het culturele aspect van die maatschappij, dat niet zelden getuigt van pseudo-cultuur of wancultuur. Maar nemen wij nu alleen maar een onderdeel als de amusementsmuziek. Die is de laatste halve eeuw in Amerika, gestimuleerd en bevrucht door de neger-jazz, uitgegroeid tot een grootscheepse industrie, tot een vorm van kunst toch, zij het dan van lichte en kleine kunst, waarin de zucht naar het nieuwe en originele een grote mate van experimenteren heeft bevorderd en waarin stijlen, modes elkaar afwisselen. In de Sowjet-Unie niets van dit alles: de amusementsmuziek borduurt voort op Léhar en soortgenoten, op vaste patronen van Sowjet-marschen en Sowjet-schlagers, of is, in de betere restaurants hier en daar, een slap jazz-aftreksel — van enige ontwikkeling is geen sprake. Gelukkig is er de volksmuziek van Russen en andere Sowjet-volken, die, hoewel vaak ook al door een Sowjet-stempel bedrukt, blijft voortleven en die veel goedmaakt.
Wat de serieuze muziek betreft — men hoort op concerten en door de radio zeer mooie, verdienstelijke en welverzorgde uitvoeringen van Tsjaikowski en Rimski-Korsakow, door met veel zorg en kosten opgeleide artisten; maar men krijgt de indruk dat al die geijkte klassieken min of meer doodgespeeld worden; en de nieuwe muziek is over het algemeen, voorzover ik gehoord heb, vlak en conventioneel. Zoals een Rus het tegenover mij uitdrukte: als je voortdurend een stralend lachend gezicht voor je ziet, voel je op het laatst de neiging het een flinke mep te geven. Het is bekend hoe ook het klassieke ballet in Rusland op hoog peil staat,

maar hoe daarnaast geen werkelijk modern ballet tot bloei kan komen.
Een gedeeltelijke verklaring van het on-estetische uiterlijk van de Sowjetwereld kan men zien in de uitsluitende, geleide en geplande gerichtheid op de productieverhoging, waaraan men zulk een schreeuwende behoefte heeft en waaraan alles ondergeschikt gemaakt wordt. Al die volksstammen die in Europa en Amerika hun brood verdienen in het reclamevak, met het produceren van commerciële muziek, met binnenhuis-architectuur en estetische vormgeving (begrippen waarvan men daarginds nooit gehoord heeft: men maakt een stoel of een theeglas eenvoudig zoals ze in 1900 ook al gemaakt werden) en in zoveel meer van die niet direct productieve werkkringen — al die duizenden bestaan in de Sowjet-Unie niet, een veel groter percentage der beroepsbevolking is in het directe productieproces ingeschakeld (en die beroepsbevolking is ook al relatief veel groter dan bij ons, door de algemene vrouwenarbeid, en straks door de thans ingevoerde scholierenarbeid).
Ik sprak zojuist over de neiging van de Russen om dat onophoudelijk lachende gezicht een klap te geven. Die neiging moeten zij uiteraard onderdrukken, en dat hebben zij zo langzamerhand wel geleerd. „De" Russen? Nu ja, degenen die er gevoelig voor zijn, die cultureel niet zijn afgestompt. Hoe groot hun aantal, hun percentage is valt onmogelijk te zeggen. Maar dat zij er zijn, ook onder de jongeren, staat wel vast. Daarvoor hoeft men maar eens op een avond naar het Majakowski-plein in Moskou te gaan. Er is daar niet lang geleden een standbeeld opgericht voor de in 1930 door zelfmoord om het leven gekomen dichter Majakowski, en al spoedig ontstond hier de gewoonte — het was in de periode van liberalisering na Stalins dood — dat zich er 's avonds studenten en andere jongelui verzamelden en uit het werk van Majakowski en andere dichters voordroegen. Het bleef niet bij dat voordragen, allerlei gesprekken en debatten kwamen los — en komen los, want die traditie duurt nog voort, al ligt het kortstondige liberale tijdperk al weer lang achter ons. Ik heb een Russisch sprekende Amerikaan ontmoet die er soms 's avonds heenging en dan onmiddellijk omringd werd door jongelui die hem met vragen overlaadden. Zodra iemand hem een onvriendelijke vraag stelde waren er altijd anderen die hem in bescherming namen en zeiden dat hij dáárop maar niet moest antwoorden.
Er is een grote groep mensen die graag contact met het westen heeft — als westerse vreemdeling word je alom met grote vriendelijkheid, met onverholen belangstelling en nieuwsgierigheid bejegend. Culturele toenadering, zoals die in de jaren na Stalins dood allengs groeide tot Hongarije alles te niet deed, maar zoals die nu weer langzaam maar zeker tot stand komt tussen de Sowjet-Unie en een aantal westerse landen (Nederland doet naar gewoonte weer heel erg schoorvoetend en de-kat-uit-de-boom-kijkend) kan alleen maar bevruchtend, bevrijdend, verlossend werken. Verlossend in de letterlijke zin van losmakend, nl. uit de greep van ingepompte vooroordelen over het westen en superioriteitsgevoelens, die de niet aflatende propaganda inderdaad bij heel velen, bij de grote massa van minder critisch denkende burgers heeft doen postvatten.
Ik herinner mij een man die een praatje met mij maakte in de tuin van het oude Sergius-Drievuldigheidsklooster 75 km ten noorden van Moskou. De man was, niettegenstaande de heilige plaats waar hij zich bevond, blijkbaar lichtelijk aangeschoten. Toen hij hoorde waar ik vandaan kwam

zei hij plechtig: „Breng mijn groeten over aan de werkers van Holland, en zeg hun dat..." Zijn verdere boodschap ging in onsamenhangend gebrabbel verloren, maar toen voegde hij eraan toe: „Weet u, *wij* hebben het atoom, en de Amerikanen niet! O zo! Weet dat goed: wij hebben hem, en de Amerikanen niet!"
Waarschijnlijk had zijn beneveld brein iets vastgehouden van de snoevende berichten over de aardsatelliet, die de Russen vóór de Amerikanen hebben gelanceerd — over de vooruitgang van de Sowjet-Unie op het gebied der atoomwetenschap — over Chroesjtsjows plannen om Amerika op verschillende gebieden voorbij te streven. Hij was in elk geval overtuigd van de superioriteit van zijn land.
Een factor die waarschijnlijk die zelfvoldaanheid in de hand werkt is het feit dat inderdaad het welvaartspeil stijgende is; algemeen wordt bevestigd dat er in de laatste paar jaren een onmiskenbare vooruitgang bestaat op het gebied van voedsel, kleding, textiel, huisraad enz. Althans in de steden. In Moskou en Leningrad kan men naast het donkerbruine, zure brood volop witbrood krijgen, maar in de provincie is dat haast niet te vinden. Wel ziet men toch nog vaak rijen wachtende mensen: alle levensbehoeften zijn er nog schaarser en moeilijker te verkrijgen dan bij ons, men moet er dikwijls een strijd om voeren. Maar de Russen hebben een gelatenheid aangekweekt waarmee ze alle lange wachtpartijen als normaal aanvaarden. Ze stellen zich liever om half negen in een rij op voor een winkel die om negen uur opengaat dan dat ze om tien over negen komen en dan meteen geholpen worden. Tussen haakjes zij opgemerkt dat tot de drukste zaken de boekwinkels behoren: hierin —vooral in de antiquarische — verdringen zich de mensen als bij ons in een warenhuis in uitverkoopstijd, en de vele boekenstalletjes op straat zijn drukbeklant. Het is niet overdreven te spreken van een leeshonger, een ontwikkelings- en cultuurhonger.
Intussen is ook de sortering der producten veel minder, de kwaliteit nog aanzienlijk slechter dan bij ons. Men wordt, in de Sowwjet-Unie komend, teruggeplaatst in een tijdperk — het lijkt ons al weer lang voorbij — waarin plastic en buislampen nog pas aarzelend hun intrede beginnen te doen, waarin F.M. en scooters, nylon, no-iron en terlenka en zoveel meer dat bij onze tijd behoort onbekende verschijnselen zijn. Maar dat vinden de Russen niet belangrijk; ook wanneer zij van het bestaan van die zaken weten zijn zij overtuigd dat zij dat alles binnenkort óók, en nog beter en nog méér zullen hebben.
Er zijn twee dingen waarover de Russen in ongelimiteerde hoeveelheden beschikken: over tijd en ruimte. De Russen hebben altijd de tijd, wat de westerling wel eens dol maakt; dit ongeacht het feit dat ze, zoals ik zojuist vermeldde, over het algemeen hard werken. En ze bezitten een land dat het gevoel geeft van een oneindige ruimte (nog afgezien van hun toenemende beheersing van het wereldruim). Wanneer u nu spottend vraagt hoe dat bezit van de ruimte te rijmen is met het gebrek aan woonruimte, zal een Rus antwoorden dat de oplossing van dat probleem nu juist weer een kwestie van tijd is. Tijd en ruimte zijn de hoofdelementen van de kosmos; is het te verwonderen dat een volk dat onbeperkt over deze elementen beschikt zich ondanks alles toch een rijk en een bevoorrecht volkt voelt?

M. P. ALEKSEJEW

# VERSCHIJNSELEN VAN HUMANISME IN LITERATUUR EN PUBLICISTIEK VAN HET OUDE RUSLAND

*Hieronder treft de lezer een artikel aan van de Sowjetrussische literatuur- en cultuurhistoricus Michail P. Aleksejew, directeur van het Poesjkinhuis (Instituut voor Russische literatuur der Academie van Wetenschappen) te Leningrad. De schrijver is een man van grote eruditie, een echte geleerde van het oude stempel, en het kwam ondergetekende voor dat dit artikel — dat de sterke ideologische gekleurdheid mist die zovele Sowjet-publicaties kenmerkt — ook onder Nederlandse lezers belangstelling zou kunnen ontmoeten. Er wordt in betoogd dat de geest van renaissance en klassiek humanisme ook het oude Moskovische rijk heeft beroerd; deze strekking kan men opvatten als een uiting van Sowjetrussisch patriottisme (Rusland was niet zo achterlijk als men gedacht heeft), maar men kan er ook het betoog van een Sowjet-intellectueel in zien dat er van oudsher nauwe banden tussen Rusland en West-Europa hebben bestaan en dat deze culturele invloed van het westen voor Rusland zegenrijk is geweest . . . In elk geval belicht het artikel een weinig bekende facet van de geschiedenis der expansie van humanistische wetenschap en denkwijze. Het werd door de Sowjet-Academie van Wetenschappen te Moskou gepubliceerd en diende tevens als lezing voor het 4e internationale slavistencongres, Moskou 1958. De vertaling is zo letterlijk mogelijk, hier en daar echter (vooral waar voor het betoog niet belangrijke, ten onzent onbekende namen e.d. werden genoemd) heb ik bekort; het wetenschappelijk apparaat heb ik grotendeels weggelaten.*

*T. EEKMAN*

De renaissance vormt een der centrale problemen in de geschiedenis der Europese cultuur en kunst van de nieuwe tijd. In Italië ontstaan, kreeg deze veelomvattende culturele beweging allengs alle landen van Europa in haar greep, zij werd reeds in de 16e eeuw met „renaissance", wedergeboorte aangeduid; met haar begon een nieuw tijdperk van menselijk denken en scheppen. Ons begrip van het wezen der renaissance als historisch-wetmatig en geconditioneerd cultuurverschijnsel, met als voornaamste ferment het streven naar vernieuwing en hervorming in alle sferen van het materiële en geestelijke leven, is in aanzienlijke mate bepalend voor de periodisering van het historische proces in het Nieuwe Europa en voor de typologische karakterisering der Europese geestelijke stromingen.

De aan de renaissance gewijde literatuur is onmetelijk groot en vormt zelf sinds lang een van haar historische gevolgen, onderhevig aan een speciale wetenschappelijke explicatie. Desalniettemin is het een karakteristieke eigenaardigheid van deze kolossale literatuur dat het centrale begrip waarvan zij uitgaat en dat aan de onderzoekingen ten grondslag

wordt gelegd tot op heden nog wankel en vaag is gebleven, wisselend van omvang en betekenis. Dit heeft vele oorzaken: het gecompliceerde en veelvormige karakter van het verschijnsel, of het complex van verschijnselen dat met deze ene term wordt aangeduid — en ook de eigenaardigheden van deze term zelf, die in de historische situatie der 16e eeuw ontstond, vele crisis-tijdperken van het Europese denken overleefde, maar in de geschiedschrijving onveranderd gehandhaafd bleef, uit traditie of uit gemak, waardoor een zeer willekeurige toepassing mogelijk werd. Ongetwijfeld is het feit dat de term „renaissance" zo onnauwkeurig en voor velerlei uitleg vatbaar is en zo vrijelijk gehanteerd kan worden er een symptoom van dat het historische verschijnsel, dat door de daaraan gewijde literatuur geanalyseerd wordt, nog niet „uitgeput" is, geen dood schema is geworden, nog in staat is belangstelling te wekken, — en niet alleen onder geleerden, — dat het nog invloed uitoefent op het denken der mensen en heel verschillende reacties oproept — positieve en negatieve; in de literatuur over de renaissance, van wie die ook uitgaat — van historici op het gebied van filosofie, kunst en literatuur, wetenschap en techniek — ontmoeten wij dan ook veelsoortige onderzoeksmethoden en vooral diepgaande tegenstellingen wat betreft het begrip van het wezen van het historische proces. Het is daarom noodzakelijk dat wij beginnen met het in herinnering roepen en vaststellen van bepaalde punten die kunnen verduidelijken van welk gezichtspunt de verschijnselen van humanisme en renaissance in de Russische cultuur en literatuur der 16e en 17e eeuw beschouwd dienen te worden.

Langdurige discussies zijn — en worden ook thans nog — gevoerd over het twistpunt der onderzoekers of de renaissance opgevat moet worden als een historisch verschijnsel, streng bepaald door chronologische limieten die haar in tijd en ruimte localiseren, dan wel als typologisch fenomeen, dat opgekomen is op verschillende plaatsen, in verschillende sociale milieus en staatsvormen, en dat zich in zijn typische vormen op verschillende tijdstippen herhaald heeft, — o.a. ook in de Middeleeuwen, lang vóór de intrede van de „Nieuwe Tijd". Onnauwkeurig en voor onvoldoende gegronde uitleggingen vatbaar is de term „renaissance" vooral gebleken bij de toepassing op verschillende landen en nationale culturen. Chronologische en historische begrenzingen hebben het begrip „renaissance" van zijn algemene betekenis beroofd; daarbij werd een aantal landen buiten het algemene ontwikkelingsproces der renaissance-ideeën gesloten, zodat deze niet in de invloedssfeer der renaissance-cultuur bleken te liggen.

Wij gaan uit van wat de wetenschap der 19e eeuw al heeft vastgesteld en wat juist en ontwijfelbaar is gebleven: dat het vaderland en de bron der gehele Europese wedergeboorte Italië was, waar in de 14e—15e eeuw speciale gunstige voorwaarden werden geschapen voor de ontplooiing van deze beweging in de pas ontluikende steden en nieuwe stedelijke cultuur, en dat van hieruit renaissance en humanisme zich over heel Europa hebben verbreid — over Duitsland, de Nederlanden en Frankrijk, Engeland, Spanje en Portugal. In elk van deze en in nog vele andere landen nam de beweging haar typische nationale vormen aan, waarbij zij echter niet alleen uiterlijke overeenkomst met de renaissance in Italië behield, maar ook een diepgaande genetische verwant-

schap. De specifieke voorwaarden der historische ontwikkeling in elk van die landen bepaalden ook de aard der daar wortel schietende humanistische ideeën, die hier een hoge, daar een minder hoge vlucht namen, soms een belangrijke nationale literatuur en kunst deden ontstaan, elders zich in een beperkter sfeer uitten. Dezelfde voorwaarden bepaalden ook de tijd waarop de renaissance zich in elk afzonderlijk land voordeed; dat zij bv. in Frankrijk of Engeland met enige vertraging haar intocht deed betekent niet dat zij daar principieel verschilde van de beweging in haar geheel. Het is de taak van het historisch onderzoek, in de ruime zin des woords, om de specifieke onderscheidende kenmerken der renaissance in ieder land en ieder cultureel milieu bloot te leggen, zonder ze van elkaar los te maken of de betekenis van het verschijnsel te verkleinen door het alleen te zien in zijn enge nationale grenzen. De renaissance is geen geleidelijk evoluerend proces geweest, zij heeft afwijkingen, zigzagbewegingen en hevige strijd gekend, die soms dreigden haar te ontkrachten en haar levensvatbaarheid te ondermijnen. Ook de Italiaanse renaissance heeft haar elkaar tegenstrevende krachten gehad, en deze traden nog duidelijker naar voren op andere bodem, waar de nieuwe ideeën een beslissende strijd aangingen met de oude wereldbeschouwing of tijdelijk het veld moesten ruimen voor de weerstrevende kracht van taaie denktradities.

Voor het bepalen van een algemeen gezichtspunt is ook de onenigheid der onderzoekers niet zonder belang over de termen „renaissance" en „humanisme", die soms geïdentificeerd, dan weer tegenover elkaar gesteld werden; de laatste tijd worden zij vaker gecontrasteerd dan in de oudere literatuur. Naar onze mening omvat de algemene term „„renaissance" ook het engere en meer gespecialiseerde begrip „humanisme", zonder dit geheel in zich te doen opgaan, maar ook zonder er in tegenspraak mee te zijn. De voormannen van het renaissance-tijdperk, die beide termen introduceerden, noemden zichzelf „humanisten", d.w.z. beoefenaren van de wetenschap omtrent de mens, zijn noden en behoeften. „Studia humana" en „Studia divina" stonden tegenover elkaar, omdat de humanisten, die een nieuwe wereldlijke cultuur schiepen, de drukkende bevoogding door kerk en godsdienst bewust verwierpen en het beginsel verdedigden van ontwikkeling der autonome menselijke persoonlijkheid, die niet langer aan de kerkelijke autoriteiten ondergeschikt was. In dit bewust tegenover elkaar stellen van de feodaal-kerkelijke cultuur der Middeleeuwen en de nieuwe wereldlijke cultuur ligt de objectieve historische zin van het verschijnsel dat wij renaissance noemen.

Het ging niet alleen om een „wedergeboorte" van elementen der antieke cultuur; deze werden niet slechts aanvaard, maar omgewerkt en uitgebreid, zodat de klassieke stroming in de renaissance niet de enige en niet altijd bepalend voor haar ontwikkeling was: krachtig werden de onderaardse bronnen, die uit de nationale bodem opwelden, en onafhankelijk van antieke leerstellingen kon een nieuwe houding tegenover de natuur en een nieuwe anthropocentrische mensbeschouwing ontstaan.

Over het doordringen van humanistische denkbeelden in het Moskovische Rusland vóór Peter de Grote was het vanouds de gewoonte met

wantrouwen of grote voorzichtigheid te spreken. Lange tijd gold zelfs de mening dat hiervan helemaal geen sprake was. In de 18e eeuw al, in de beginperiode van de Russische Verlichting, toen de renaissance verheerlijkt werd als dageraad van een nieuw leven, werd de opvatting geuit dat de renaissance-ideeën de Russische maatschappij niet beroerd hadden, dat zij tengevolge van historische omstandigheden ongemerkt aan haar waren voorbijgegaan. Dezelfde onderschatting van het opname-vermogen en de scheppende kracht van het Russische middeleeuwse denken treffen wij ook nog aan in uitspraken van Poesjkin en Belinski. In een van zijn opmerkelijke critische studies („Over de waardeloosheid der Russische literatuur", 1834), waarvan het hoofdthema samenvalt met vele stellingen in Belinski's „Literaire mijmeringen", schreef Poesjkin: „Rusland is lange tijd afgesloten gebleven van Europa. Het ontving het licht van het christendom uit Byzantium en nam geen deel aan de politieke zwenkingen noch aan de geestelijke activiteit der rooms-katholieke wereld. De grootse epoche der renaissance oefende geen enkele invloed op Rusland". Dergelijke, maar nog veel categorischer uitspraken vinden wij in de eerste „Filosofische brief" van P. J. Tsjaadajew (1836), waarin deze schrijft dat „wij tot het grote werk van de wereld niets hebben bijgedragen", immers Rusland was „afgesneden van de grote algemene familie": „Na het vreemde juk te hebben afgeworpen hadden wij ons de ideeën te nutte kunnen maken die inmiddels bij onze westelijke broeders tot ontwikkeling waren gekomen... Hoeveel heldere stralen doorboorden in die tijd niet de duisternis die heel Europa overdekt had! Een groot deel van de kennis waarop de menselijke geest thans trots is werd door toenmalige vooraanstaande figuren al voorvoeld: het karakter van de nieuwe maatschappij kreeg al vaste vormen; het ontbrak de christelijke wereld slechts aan vormen van het schone, en deze vond zij door de blik naar de heidense oudheid te wenden". De Russen evenwel, zo meende Tsjaadajew, „waren afgezonderd in hun woestenijen... en bemerkten niets van datgene wat zich in Europa afspeelde..." Poesjkin rechtvaardigde overigens, anders dan Tsjaadajew, deze schijnbare afzondering en deze werkelijke achterstand van onze geestelijke ontwikkeling van middeleeuwen naar renaissance door te wijzen op het offer dat de Russische staat aan de algemeen-Europese beschaving gebracht had: „Rusland was voorbestemd tot een hoge taak: de onafzienbare Russische vlakten verzwolgen de Mongolen en brachten hun opmarsch vlak aan de rand van Europa tot stilstand; de barbaren dorsten, met het onderworpen Rusland in de rug, niet verder op te rukken en keerden naar hun oosterse steppen terug. De zich baanbrekende verlichting was gered door het verscheurde en zieltogende Rusland..."

Van de Russische cultuur uit de periode vóór Peter de Grote was in het Rusland van het begin der 19e eeuw weinig bekend. Toen in 1825 de dissertatie van F. P. Jakowlew verscheen, verdedigd aan de Moskouse universiteit, over „De 16e eeuw en haar verworvenheden in de wetenschappen en letterkunde" gaf een recensent uitdrukking aan zijn spijt „dat de nijvere auteur Rusland zelf niet in zijn onderzoekingen betrokken had. Hier ligt voor de wetenschap nog een terrein braak, immers ook ten onzent werd in de 16e eeuw al de kiem gelegd van veel dat pas later vruchten zou afwerpen". Toch werden ook hier nog niet de

contacten bedoeld tussen het Russische denken en het humanisme, noch die van de Russische beeldende kunst met de vroege Italiaanse renaissance. Van die contacten hadden ook de slavofielen en „westerlingen" nog geen vermoeden, die in hun historiosofische, onvoldoende aan de feiten getoetste redeneringen de afzijdigheid der oude Russen van de westerse culturele stromingen op hun eigen wijze duidden. Van die onderlinge contacten waren trouwens ook de eerste onderzoekers van de oud-Russische literatuur nog niet op de hoogte. M. P. Pogodin stelde in zijn „Historisch-critische fragmenten" (1846) het westen en Moskovisch Rusland tegenover elkaar: „... bij hen propaganda, bij ons conservatisme, bij hen beweging, bij ons rust..." En pas F. I. Boeslajew ontdekte dat de Italiaanse invloeden op de miniaturen in Russische handschriften al in de 15e eeuw merkbaar worden: hoewel Pskow noch Nowgorod noch Moskou erg onder de indruk schijnen te zijn geweest van de schildersscholen van Rome of Venetië, bleken enkele schilderwerken uit de tijd van Iwan de Verschrikkelijke treffende gelijkenissen te vertonen met werken van Cimabue en Perugino.

Een meer gefundeerd wetenschappelijk oordeel kon pas geformuleerd worden in de tweede helft van de 19e eeuw, toen de erfenis aan handschriften en stoffelijke overblijfselen van het oude Rusland intensiever onderzocht werd. Maar te sterk waren nog de nu eenmaal geldende opvattingen over de starheid van de Russische geest en diens afgesneden zijn van de bronnen. W. S. Ikonnikow verklaarde bv. dat er „tot de 17e eeuw bij ons geen wetenschap in de eigenlijke zin bestond", dat „onze literaire werkzaamheid tot die tijd juist gekenschetst wordt door het woord schriftgeleerdheid", en zijn „Proeve van een onderzoek naar de culturele betekenis van Byzantium in de Russische geschiedenis" (1869) ving hij aan met deze woorden, die uiting gaven aan een destijds zeer verbreide opinie: „In de ontwikkeling der wetenschappelijke begrippen vormden het oude Rusland en West-Europa een scherp contrast: terwijl in het westen de resten der oude beschaving tot grondslag dienden, waarop zich de cultuur van het nieuwe Europa ontplooide en het Latijn, verbreid door de kerk, de toegang tot de antieke wetenschap vergemakkelijkte, ontbraken deze voorwaarden in Rusland. Wel ontving het zijn godsdienst uit het christelijke Byzantium en had het zich met behulp van de Griekse taal de beschaving van het oude Griekenland kunnen eigen maken, die in vele opzichten de Romeinse overtrof; maar de slechts beperkte invloed die van Byzantium uitging en de geringe kennis van het Grieks stonden voortdurend de ontwikkeling van kennis en wetenschap in de weg". Sommige onderzoekers waren bereid te erkennen dat Maxim Grek tot eerste schakel had gediend die de Russische „schriftgeleerdheid" met de westerse wetenschap verbond (A. N. Pypin). Een nadere bestudering der gegevens bevestigde deze mening echter niet: het bleek dat Maxim Grek, die „Russische humanist der 16e eeuw", die toch in Venetië, Padua en Milaan vertoefd had, volkomen los stond van de humanistische beweging in Italië: in zijn „Vreselijk en gedenkwaardig relaas" verheerlijkte hij Savonarola als toonbeeld van alle deugden, en een nauwkeurige vergelijking toonde slechts sporen van een oppervlakkige en waarschijnlijk toevallige overeenkomst tussen zijn geschriften en de opvattingen van Petrarca en Salutati.

Hoe onmiskenbaar het ook was dat het huwelijk van Iwan III met Sofia Paleolog Moskovië in nauw contact met Italië moest brengen, de culturele resultaten van deze gebeurtenis werden vooral gezien op het gebied van vernieuwingen in het dagelijks leven die in Moskou doordrongen, — in vernieuwingen in het denken geloofde men nog niet. Alle naieve reacties van Russen die in Italië verbleven hadden in verband met het concilie van Florence (1437), — het verhaal van Simeon over Florence, van Awramii over het Maria-Boodschap-mysterie dat hij in een der Florentijnse kloosters had aanschouwd, of bv. de verhalen over de heilige Maagd in Loreto, opgetekend door afgezanten van tsaar Wasili Iwanowitsj naar paus Clemens VII en andere geschriften werden door de onderzoekers uitgelegd als duidelijke bewijzen van het onbegrip waarmee deze vertegenwoordigers der Russische ontwikkelde kringen stonden tegenover de in Italië ontkiemende renaissance-cultuur: in de van leven bruisende steden, waar de grootse voortbrengselen der nieuwe kunst geschapen werden, hadden de Russische reizigers, volgens hen, slechts datgene gezien waaraan ze gewend waren en wat ze van thuis kenden.
Er zouden talrijke andere voorbeelden te geven zijn die bewijzen dat de Russische geschiedwetenschap van die tijd nog niet in staat was een juiste visie op deze kwestie te geven, ook omdat de omvang der gegevens waarover zij beschikte nog onvoldoende was om tot nieuwe gezichtspunten te komen. Algemeen werd aangenomen dat de ideeën der West-Europese renaissance pas in de 17e eeuw via de Oekraine en Polen in Rusland doordrongen. Maar ook hier werden nog talrijke voorbehouden gemaakt. Betreffende Juri Krizjanitsj bv., briljant vertegenwoordiger der West-Europese beschaving, die in zijn Siberische ballingschap de „Mémoires" van Philippe de Commines, de tractaten van Pico della Mirandola en de „Geschiedenis van Florence" van Machiavelli kon lezen, wijzen de onderzoekers erop dat hij geen enkele invloed op de Russische literatuur uitgeoefend heeft, want dat „de echte Russen, de Moskovieten, geen deel hadden aan de resultaten der klassieke wetenschap uit de eeuw der renaissance"; daarover waren aanhangers van totaal tegenovergestelde standpunten het met elkaar eens.

Maar de bestudering der Russische oudheid vorderde met snelle schreden; de publicaties van handschriften volgden elkaar op in een ononderbroken stroom. Bekend werd bv. welk een enorme vertaal-arbeid in het Rusland van de 16e—17e eeuw had plaatsgehad, die in toenemende mate ook de literatuur der Europese renaissance omvat had. Overigens bleef ook nu de mening over de sterke vertraging van het Russische antwoord op de westerse renaissance-beweging nog gehandhaafd; gepoogd werd de „Russische renaissance" te verplaatsen naar de 18e of zelfs de 19e eeuw. En nog niet lang geleden werd beweerd dat van een werkelijk doordringen van het humanisme in Rusland geen sprake was, dat „met het humanisme in de eigenlijke zin Rusland niets gemeen had" (M. Braun, Das Eindringen des Humanismus in Russland im 17. Jahrhundert; in „Die Welt der Slaven" 1956, 1).

Het hierboven vermelde heeft uiteraard geen historiografische bedoeling; het ging er mij slechts om aan enkele karakteristieke voorbeelden

de hardnekkigheid van bepaalde denkbeelden over de oud-Russische cultuur aan te tonen en vervolgens perspectieven voor zekere correcties te openen. Het materiaal waarover de huidige wetenschap over de Russische cultuur der 16e en 17e eeuw beschikt is niet alleen sterk in omvang toegenomen, maar onderscheidt zich ook kwalitatief van het door vroegere onderzoekers bijeengebrachte. Wij zijn thans in staat vast te stellen dat die „ontdekking van de wereld en van de mens", die bepalend is voor de West-Europese renaissance, op Russische bodem veel eerder plaats had dan aangenomen werd. Alvorens dit nader aan te tonen willen wij er wel op wijzen dat, ondanks de vele nieuwe trekken waarmee het recente onderzoek het beeld van het oud-Russische culturele leven verrijkt heeft, dit beeld — zoals het in de loop van enkele eeuwen van historisch onderzoek tot stand kwam — toch niet radicaal gewijzigd wordt. Het zou vruchteloos en zinloos zijn te trachten de Russische cultuur van de 16e—17e eeuw geheel te identificeren met die van welk dan ook der West-Europese landen van die tijd, naar overeenkomsten, invloeden, parallelen van culturele processen te zoeken waar in werkelijkheid geheel natuurlijke en historisch bepaalde verschillen bestonden. Vertragingen en versnellingen en andere onregelmatigheden in het ontwikkelingsproces der cultuur treden zelfs aan de dag waar het kleine aangrenzende gebieden en overeenkomstige sociale en politieke verhoudingen betreft.

Historici die de ontwikkeling der Europese wetenschap hebben nagevorst leren ons dat in de Middeleeuwen de algemene kennis omtrent de natuur, voortkomend uit een beperkte practische ervaring, irrationeel en scholastisch was; hierin doet zich een crisis voor in de 14e eeuw, en de volgende twee eeuwen vormen een periode waarin nieuwe principes van wetenschappelijk onderzoek ontstaan: de antieke wetenschap herleeft, de scholastiek wordt bestreden, de beginselen van experimenteel onderzoek worden erkend, gepoogd wordt tot een alomvattende mechanische verklaring der natuur te komen. Als drijfkracht voor de ontwikkeling der natuurkunde (in ruime zin) golden de eind 15e eeuw ingezette technische revolutie, de grote ontdekkingsreizen, de groei der wereldhandel, de ontwikkeling van architectuur, fortificatie, scheepsbouw, wegen- en kanalen-aanleg, en ook de strijd van nieuwe maatschappelijke klassen tegen de feodale machten, politieke en culturele verschijnselen die verband hielden met de Hervorming en die leidden tot omverwerping der geestelijke dictatuur van de kerk.

Wanneer wij de Russische cultuur uit de periode van vorming van een gecentraliseerde staat (met Moskou als centrum) vanuit dit algemene gezichtspunt beschouwen zien wij tal van verschijnselen waaruit blijkt dat zich hier dezelfde processen voordeden, in sommige opzichten met grote intensiviteit, processen die het grootse werk van vernieuwing der wereldbeschouwing en verheffing van het culturele peil voorbereidden dat wij renaissance noemen. Moderne historici der oud-Russische wetenschap onderstrepen dat deze „ook gedurende de 14e—17e eeuw aansloot bij verschillende ontwikkelingstypes en -elementen van de West-Europese, en via haar de algemeen-menselijke cultuur, echter uitgaande van haar eigen innerlijke behoeften en haar eigen organisch gegroeide taken volvoerend" (T. Rajnow, *Wetenschap in Rusland in de 11e—17e eeuw*, 1940). Een wezenlijk verschil bestond slechts hieruit

dat dit ontwikkelingsproces op Russisch grondgebied een verborgener en tevens een practischer karakter droeg. Russische manuscripten waaruit de resultaten van dit creatieve proces blijken zijn in onvoldoende mate tot ons gekomen of ontbreken geheel; in elk geval zijn ze in geen enkel opzicht te vergelijken met de voortbrengselen der eerste Europese boekdrukkunst uit de renaissance-periode. Toch vormden zij naar hun inhoud soms een belangrijke schakel in de reeks van ontdekkingen der renaissance, zelfs op algemeen-Europees niveau. „Gewoonlijk vergeten wij dat deze arbeid een natuurwetenschappelijk aspect had. Weliswaar werd die natuurwetenschap nog lange tijd niet neergelegd in boeken van geniale fysici, chemici en biologen, maar zij vormde voor hen een brede practische grondslag, zij zamelde voor hen ontelbare elementen bijeen. De mechanica van houthakkers die zich wegen baanden in dichte, ondoordringbare wouden, de mechanica en metereologie van groepen onverschrokken zeevaarders en kozakken, die een heel continent bedwongen en in broze scheepjes de IJszee overvoeren, de natuur- en scheikunde der veroveraars van bossen en steppen — dit alles zijn schakels van één keten die aan het andere eind de mogelijkheid bood een „venster naar Europa" open te hakken door de bouw van St. Petersburg op de technisch bedwongen Newa-moerassen, de manufacturen uit Peters tijd, de Academie van Wetenschappen op te richten, Lomonosow zijn project voor een noordoostelijke doorvaart te doen opstellen en in de 18e eeuw een expeditie uit te rusten om de productieve krachten van het land na te speuren" (T. Rajnow, ibid.).

Zoals in West-Europa, zo droegen ook ten onzent de grote ontdekkingsreizen bij tot verwijding van de horizon, uitbreiding van de kennis omtrent zeeën en werelddelen, klimaten en natuurlijke omstandigheden, tot een verbazingwekkende rijkdom aan nieuwe ervaringen over de wereld der natuur en haar nut voor de mens. Reeds de koloniseringsarbeid van Groot-Nowgorod bevorderde deze uitbreiding der kennis, maar van grotere betekenis was de van het machtige Moskouse centrum uitgaande koloniserings-beweging naar het noorden en oosten des lands: de intensieve openlegging der Noord-Russische gebieden en het actieve doorstoten voorbij de Oeral-rug vergrootten het Russische rijk met enorme ruimten, die totnutoe aan de culturele wereld en de geografische wetenschap vrijwel onbekend waren geweest. Werken van buitenlanders uit de 15e—16e eeuw over Noordoost-Europa, de Oeral, West- en Oost-Siberië doen veronderstellen dat de aardrijkskundige kennis over deze uitgestrekte territoria in hoofdzaak verkregen was uit Russische bronnen. In dit verband denken wij aan de beroemde en zo dikwijls geciteerde woorden van de Duitse humanist Ulrich von Hutten, waarin het levensgevoel van het nieuwe tijdperk lyrisch tot uitdrukking komt: „O, welk een tijd! Hoe werken de geesten, hoe bloeien de wetenschappen! Weg met u, barbarij en onwetendheid, — ontvang uw loon en verdwijn voor eeuwig in ballingschap!" Deze woorden sprak von Hutten nadat hij de juist uit Moskou teruggekeerde Herberstein had uitgevraagd. Men leze de talrijke boeken over het Rusland van de 16e eeuw van buitenlanders: Italianen en Fransen, Duitsers, Hollanders en Engelsen, om te zien hoe groot de Russische bijdrage was tot de kennis der wereld, welke betekenis Russische landkaarten voor de cartografie hadden, hoezeer de door vreemdelingen in Rusland verkregen kennis

de Europese wetenschap verrijkte, en niet alleen de wetenschap: de Russen en hun onmetelijke rijk werkten op de verbeelding van menige Europese renaissance-schrijver: Ariosto, Rabelais, Shakespeare, Cervantes en Lope de Vega. Relaties van Russische gezanten naar westerse en oosterse landen vormen even voorname geografische en cultuurhistorische bronnen als gedenkschriften van Russische reizigers: men denke aan de „Reis over drie zeeën" van Afanasi Nikitin uit Twer (1466—1472), aan de beschrijving van een reis naar Jeruzalem door Wasili Poznjakow en Trifon Korobejnikow (1559—1560) en andere, nog weinig bestudeerde reizen naar Turkije, Iran en Afganistan; het verwondert ons niet dat reeds in het begin van de 16e eeuw bij ons geweten wordt van de ontdekking van Amerika.

Tegelijkertijd groeide ook de belangstelling voor de nieuwe wetenschap en techniek. Onderzoekers constateerden een sterk toegenomen interesse, met name eind 16e en begin 17e eeuw, voor wiskunde, geometrie, handelsrekenen; economische oorzaken verlevendigden de aandacht voor botanie, scheikunde, practische biologie, geneeskunde etc. Al deze feiten zouden op zichzelf in dit verband geen bijzondere betekenis hebben indien wij geen rechtstreekse bewijzen bezaten dat in dit ogenschijnlijk elementaire proces ook een rationele, duidelijk gerichte wil meewerkte. Zo vermochten Russische bouwmeesters ook al vroeger tal van moeilijke problemen op te lossen, maar de Moskouse regering volgde aandachtig de in het westen plaatshebbende technische omwenteling en wist de betekenis en voordelen daarvan naar waarde te schatten, zodat het geen toeval is dat in deze tijd in toenemende mate buitenlandse technische specialisten van allerlei aard door de Russische staat in dienst worden genomen. Wij denken bv. aan de uitnodiging door Iwan III van de ingenieur en architect Aristotele Fioravanti uit Bologna (1475) en een reeks andere dergelijke gevallen.

De grote vertaal-activiteit sinds de tweede helft der 16e eeuw, die gedurende de volgende eeuw nog zou toenemen, toont nog duidelijker aan dat de belangstelling voor de renaissance-wetenschap in Rusland van decennium tot decennium steeg, waarbij zij allengs haar enge, uitsluitend practisch-gerichte karakter verloor: onderzoekingsgeest en weetgierigheid werden de kentekenen van een groeiende, nieuwe, „wereldlijke" levenskijk, al zaten de lezers nog met vele banden vast aan oude overleveringen en denkwijzen. De 17-eeuwse vertaling van Aristoteles' „Fysica" getuigt — ondanks de tegenstrijdigheden in de rol die dit werk in de geschiedenis van het filosofische zoeken der renaissanceperiode gespeeld heeft — van de verwereldlijking der Russische filosofische belangstelling en de aandacht voor de tot nieuw leven gewekte erfenis der antieke wetenschap.

Deze renaissance-wetenschap riep in het oude Moskovië reeds levendige reacties op. De vertaling van Mercators beroemde „Cosmografie" maakte de resultaten der na de grote ontdekkingen opgekomen geografische wetenschap bekend; die van het zoölogisch tractaat van Ulysses Aldrovandi bevorderde de liquidatie der middeleeuwse voorstellingen omtrent de dierenwereld, en die van anatomische werken een nieuwe kijk op aard en eigenschappen van het menselijk lichaam. Op het gebied der kosmologische voorstellingen had de nieuwe Latijnse traditie een strijd met de Byzantijnse uit te vechten; de astronomie behaalde lang-

zamerhand de overwinning op de oude voorliefde voor de astrologie. Alhoewel in de 17e eeuw het geocentrische systeem in de geest van de natuurfilosofie der peripetetici ten onzent bleef overheersen, is het toch zeer opmerkelijk dat van kort na 1650 een eerste poging dateert Copernicus' leer uiteen te zetten.

Nog belangrijker is evenwel dat in deze tijd de *mens* bijzondere aandacht ging opeisen, — niet als symbolisch onderdeeltje van een denkbeeldige hiërarchie, maar als levend, met vlees en bloed uitgerust wezen, met al zijn hartstochten en ondeugden, in al zijn sociale betrekkingen, — zoekend, strijdend voor zijn rechten, zich staande houdend in een niet gedroomde, maar volkomen reële wereld van maatschappelijke en morele contacten en waarden.
Het is opvallend dat de historische wetenschap en de literatuurgeschiedenis dit pas vrij laat hebben ingezien. De Russische publicistiek van de 16e eeuw bv. werd pas betrekkelijk kort geleden het object van serieuze wetenschappelijke analyse, en vele ermee verbonden ondergeschikte problemen zijn nog steeds aan discussie onderhevig. De voornaamste fasen van het Russische wijsgerige denken uit deze periode werden vroeger bij voorkeur beschouwd van het gezichtspunt der officiële kerkhistorie, — het religieuze stempel, dat de meeste Russische filosofisch-publicistische producten van het tijdperk inderdaad droegen, verhinderde lang dat men er opmerkelijke uitingen van sociaal denken in zag, waaraan volkomen wereldlijke problemen ten grondslag lagen, voortgekomen uit de maatschappelijke practijk en nauw verbonden met de sociale strijd. A. N. Pypin geloofde nog dat „aan het oude Rusland de grote bewegingen op het gebied van geloof en denken, welke het westen al sinds de Middeleeuwen in beroering brachten en wier resultaat de renaissance, later de gehele verlichtingsperiode waren" vreemd gebleven waren. Een nog categorischer standpunt huldigde P. N. Miljoekow, die meende dat „de Russische samenleving der 16e eeuw niet toe was aan de idee van critiek noch aan die van verdraagzaamheid of van een innerlijk, geestelijk christendom: voor de overgrote meerderheid waren die ideeën eenvoudig onbegrijpelijk".
Recenter onderzoek laat echter een geheel ander beeld zien, dat vol kleur en leven is. De ketterse bewegingen in het 15e en 16e eeuwse Rusland bv., met hun antifeodale karakter, vertakten zich zo wijd dat ze in feite voor de officiële kerk onuitroeibaar bleken. Stoutmoedige vrijdenkers deden zich overal voor — in kringen van hoge adel en bojaren, onder stedelingen en zelfs onder de hoge kerkdienaren. Zij zaaiden twijfel aan de dogma's der algemeen erkende kerkleer en aan het gezag der Byzantijnse theologisch-politieke theorieën, zoals zij door regeringskringen gehuldigd werden; zo maakten zij de weg vrij voor de humanistische denkbeelden. Het is kenmerkend dat enkele vroege ketterse bewegingen, bv. die der „judaïserenden", door onderzoekers van de laatste tijd, geheel in strijd met de oude traditie, als typologisch en genetisch verwant met renaissance en reformatie worden gezien. Inderdaad is een brede stroom van vrije gedachten, een rusteloos dwalen en zoeken in het denken typisch voor de Russische 16e eeuw. Sommige publicisten behandelden de verhouding der sociale klassen, verhieven hun stem ter verdediging der boeren en zagen daarin de nuttigste groep

in de samenleving (Jermolaj Erazm), anderen verkondigden zelfs de gelijkheid van allen (Feodosi Kosoj); gedurfde materialistische hypothesen werden geuit, zo over de „beginloosheid" der wereld, de natuurlijke kringloop van leven en dood, de onmogelijkheid van het bestaan van een onsterfelijke ziel e.a. Overigens wijst A. A. Zimin, die de humanistische trekken in het oude Rusland bestudeerd heeft, erop dat „het proces van bevrijding der menselijke persoonlijkheid uit de boeien van de kerkelijke ideologie nog onvoltooid was" en dat „tegenover de geestelijke dictatuur van de kerk dikwijls niet de mens als zodanig werd gesteld, maar de politieke mens, d.w.z. de wereldrijke souvereine staat. De wijze en sterke mens vertoont zich onder deze omstandigheden in de gestalte van de monarch of diens wapenmakker of wel eenvoudig als ridder. Ook in andere Europese landen ontstonden humanistische kringen aan de hoven, en uit de humanisten kwam menige ideoloog der krachtige vorstenmacht voort. In Rusland, waar elementen van een humanistische wereldbeschouwing zich onder de hofadel verbreidden, traden deze trekken zeer duidelijk aan de dag". (A. A. Zimin, „I. S. Pereswetow en zijn tijdgenoten", 1958).

Het is veelbetekenend dat het Russische denken van de 16e en vooral 17e eeuw zich richtte op een alzijdige bestudering van de reële, aardse mens. Zo bestond er een speciale belangstelling voor de fysiognomiek, die renaissance-geleerden en -kunstenaars zo sterk intrigeerde. Nil Sorski gaf in een voor zijn tijd opmerkelijk psychologisch tractaat over de menselijke hartstochten een goed uitgewerkte classificatie van de hoofdtypen der menselijke passies en een beschrijving van hun kenmerken. Men heeft trachten aan te tonen dat de regel uit het „Geslachtenboek" (1563) dat het onderwijs dient te geschieden „niet met heftigheid, maar door het opgewekt bijbrengen van ontzag, door liefderijk gewennen, zacht verduidelijken en vriendelijk redeneren" de opvattingen van Italiaanse humanisten uit de 15e eeuw weerspiegelt. Misschien is dit overdreven, misschien ook geeft dit enkele geval niet het recht tot het trekken van algemene conclusies; maar dat in de 17e eeuw humanistische pedagogische ideeën waren doorgedrongen staat onloochenbaaar vast. Zo viel een tamelijk wijde verspreiding ten deel aan het beroemde pedagogische tractaat van Erasmus „De civilitate morum puerilium" in Russische vertaling.

Gewezen moet ook worden op de sterke ontwikkeling der „humanitaire" vakken (geschiedenis, taalwetenschap), die tegelijk „humanistisch" waren, opnieuw tot leven gewekt door de renaissance en gericht op de bestudering van diezelfde mens en zijn lotgevallen. Om uit dit gebied, dat veel grondiger onderzocht is dan het hiervóór genoemde, slechts enkele voorbeelden te geven: omstreeks 1520 werd een poging gedaan de Russische kronieken te maken tot een geschiedenis van West-Europa, hetgeen zeer kenmerkend is. Russische historische werken uit de 16e en 17e eeuw bevatten vele gegevens over de West-Europese staten, waarvan sommige, bv. Engeland en Spanje, ook afzonderlijk bestudeerd werden, en de kennis van de geschiedenis dezer landen blijkt vrij diepgaand te zijn. Tot de bronnen behoorden ook schrijvers der Europese renaissance; zo werd bv. in een der Russische chronografen een vertaling opgenomen van het relaas van de inneming van Konstantinopel door de humanist Enea-Sylvi Piccolomini, elders vinden wij een

— zij het wat logge — vertaling van William Camdens „Britannia" (1586) met topografische en archeologische gegevens over de Britse eilanden; ook Poolse historische werken, als Marcin Bielski's „Wereldgeschiedenis" van 1550, blijken ten onzent goed bekend te zijn geweest. Weinig bekend is dat alle belangrijkste geschriften van buitenlanders over Rusland vertaald werden, van Herberstein tot en met Olearius. Weliswaar werden die vertalingen in diplomatieke archieven bewaard en waren zij niet vrij toegankelijk, maar enkele ervan kwamen niettemin ook in handen van geïnteresseerde lezers buiten de departementale bureaux. Een stelselmatige en grondige vergelijking van de Russische en westerse historiografie der 16e—17e eeuw heeft echter nog niet plaatsgehad.
Ook de in deze periode ontloken belangstelling voor taalkunde is nog niet opnieuw onderzocht in het licht van recente ontdekkingen. Interessant zijn bv. de talrijke woordenboeken en taalgidsen, die in verschillende sociale kringen in gebruik waren: één ervan bevat door een Russisch 17e eeuws koopman samengestelde woordenlijsten van het Nederlands en Engels. Niet alleen de bovenlaag der samenleving stelde dus belang in vreemde talen.

Dan is er de kwestie van de antieke erfenis in de Russische literatuur, de „ontdekking" en herwaardering daarvan in het 15e en 16e eeuwse Rusland. Buitenlandse byzantinologen hebben energiek, zij het zonder voldoende grond aangedrongen op de noodzaak de „Byzantijnse renaissance" aan het eind der 12e eeuw te bestuderen, die de basis zou hebben gevormd voor de Italiaanse van de 14e—15e eeuw (C. Neumann, „Byzantinische Kultur und die Renaissancekultur"; B. Heisenberg, „Das Problem der Renaissance in Byzanz"); zo zou men mutatis mutandis ook het probleem kunnen stellen van de erfenis der oudheid op Russische bodem en van mogelijke Byzantijnse bronnen voor het Russische humanistische denken. Gewezen is bv. op de pseudo-Dionysius de Areopagiet, wiens geschriften werden herontdekt door de Italiaanse humanisten, maar ook voor de Russische denkers van niet geringe betekenis waren. Verschijnselen als een citaat uit Homerus in de Russische annalen uit het jaar 1233, uitbeeldingen van Homerus op oud-Russische kerkschilderingen, naast Sibylla Delphica, Plato en Euripides, sporen van bekendheid met Homerus en Ovidius vormen slechts afzonderlijke feiten, die niet tot één beeld samen te voegen zijn. Pas de 16e eeuwse diplomaat F. I. Karpow, in wiens missiven citaten uit klassieke schrijvers voorkomen, had door zijn eruditie en talenkennis toegang tot de humanistische cultuur. Een bredere klassieke ondergrond bezat de voor Iwan de Verschrikkelijke gevluchte vorst Koerbski. En Paolo Giovio laat in zijn „Boek over het gezantschap van Wasili de Grote, heerser van Moskovië, aan paus Clemens VII" (Rome 1525) de Russische gezant Dmitri Gerasimow verklaren dat de Russen, behalve de vaderlandse kronieken en de geschiedenis van Alexander van Macedonië, ook de „historie der Romeinse keizers en die van Antonius en Cleopatra lezen, eveneens in hun eigen taal". Deze vermelding is later in tal van buitenlandse werken over Rusland herhaald; misschien heeft Gerasimow een vertaling bedoeld van het werk van Suetonius, dat volgens andere bronnen aanwezig zou zijn geweest in de legendarische rijke, in het

buitenland afgunst wekkende collectie antieke werken in de bibliotheek der Moskouse tsaren, waarvan echter nooit een spoor ontdekt is. In elk geval getuigen Gerasimows woorden, indien zij geen bewuste leugen of grootsprekerij zijn, ervan dat bepaalde antieke auteurs in die tijd in vertaling in Rusland bekend waren. Analoge conclusies kunnen wij trekken uit het boek van baron S. von Herberstein.
Deze Herberstein vertelt in zijn „Notities over Moskovische zaken" (1549), zich beroepend op de Russische annalen, een anecdote van antieke oorsprong, die in Rusland wijd verbreid schijnt te zijn geweest. Het betreft Nowgorodse lijfeigenen, die tijdens lange afwezigheid van hun heren, die Korsoen belegerden, de echtgenotes van die heren tot hun vrouwen namen, maar later bij hun terugkeer verjaagd werden; de gevluchte lijfeigenen verborgen zich op een plaats die thans nog „Horigenstad" (Chloppigrod) heet. Er is over Herbersteins bron zowel als over de ligging van deze plaats veel geschreven; dat de anecdote een taai leven had blijkt uit de brieven van Nicolaas Witsen (1693 en 1699), die vermeldt dat hij niet ver van Nowgorod de „Cholobgora" zag, en vragend naar de herkomst van die naam dezelfde historie te horen kreeg „die we bij Justinus vinden over Skythische slaven, die zich verzetten tegen de terugkeer naar huis van hun heren". „U moet weten", voegt Witsen daaraan toe, „dat deze mensen Grieks noch Latijn kennen en geen enkele kennis van de oude geschiedenis bezitten. Daaruit maak ik op dat de streek rond Nowgorod deel van Skythië heeft uitgemaakt". Deze naieve conclusie maakt de vermelding van de bekende Hollandse reiziger en geograaf niet minder interessant. Het verhaal over de Skythen komt, in zeer analoge vorm, zowel bij Justinus als bij Herodotus voor; waarschijnlijk is het echter niet nodig naar een directe klassieke bron te zoeken: dezelfde historie, aangepast aan Poolse omgeving, treffen wij aan bij de Poolse kroniekschrijver Wincenty Kadlubek, die bij de Russische annalisten goed bekend was. Hoe dan ook, een antieke anecdote had hier op Russische bodem wortel geschoten.
Ook in stedelijk milieu waren overigens in de 16e en 17e eeuw geschiedenissen van antieke en humanistische origine in omloop; typisch is alleen dat wij deze voornamelijk kennen uit verslagen van buitenlanders: zo bv. enkele anecdotische verhalen over Iwan de Verschrikkelijke, genoteerd door S. Collins, en wellicht ook het verhaal over de „bevroren woorden", dat gehoord werd door de Nederlander Johannes Boch in 1578: in de oude letterkunde komt dit voor bij Plutarchus en Antifanus, maar het is ook bewerkt door Rabelais in het vierde boek van „Pantagruel" en daarvóór al door Valdasare Castiglione in zijn „Cortegiano" (1528).
Alle hierboven genoemde voorbeelden kunnen gemakkelijk worden uitgebreid; zij dienden echter slechts ter illustratie van enkele stellingen, waarvan nadere wetenschappelijke uitwerking ons wenselijk voorkomt. De voornaamste daarvan is wel dat de Russische cultuur der 15e—17e eeuw zeker niet zo ver van de humanistische renaissance-cultuur afstond als gewoonlijk gemeend wordt, en dat wij met goed recht kunnen spreken van verschijnselen van humanisme in het toenmalige Rusland.

J. KOOPMAN

# KLAUS MEHNERT: DER SOWJETMENSCH *)

Mehnert werd in 1906 in Rusland uit Duitse ouders geboren. Zijn familie woonde reeds drie generaties in Rusland, maar had de Duitse nationaliteit behouden. Bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog werd zijn vader onder de wapenen geroepen. Hij sneuvelde in 1917 in Vlaanderen. Toen het de Duitse vrouwen was toegestaan in 1914 naar Duitsland te vertrekken, verliet de schrijver, die toen acht jaar was, met zijn moeder en beide broers het land van hun geboorte. Achtentwintig jaar later betraden zijn beide broers weer Russische bodem, maar keerden nooit terug.

Dat Mehnert Russisch spreekt zonder accent, dankt hij zijn moeder, aan wie het boek is opgedragen: „die mich als Deutsche das Russisch sprechen und die Russen lieben lehrte."

Het boek is gebaseerd op twaalf reizen naar de S.U., gedurende de jaren 1929—1957. In de jaren '36 en '37 woonde hij in Kalifornië (hij trouwde een vrouw uit dit land), van 1937 tot '41 in Hawaï en van 1941 tot 1946 in China. Hij maakte vele reizen door de gehele wereld en vestigde zich in 1946 weer in West-Duitsland, waar hij zich ging bezig houden met het bestuderen van de S.U. In 1949 nam hij een werkzaam aandeel in de oprichting van de „Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde" en vanaf 1951 redigeert hij het in Stuttgart verschijnende tijdschrift „Osteuropa".

De bedoeling van Mehnert is begrip te wekken voor de mensen in de S.U., niet voor de staat en evenmin voor de partij, zoals hij uitdrukkelijk in zijn voorwoord schrijft. Hoe staan de mensen tegenover de familie, de eigendom, de vrijheid, de staat, om enkele basisproblemen van het menselijk leven te noemen? Mehnert probeert op deze vragen een antwoord te geven door het beschrijven van voorvallen, ontmoetingen, toneelstukken, films, bezoeken aan scholen en vergaderingen enz. Waar het hem om gaat is, of de mensen na veertig jaren bolsjewistische heerschappij bolsjewieken zijn geworden. Want, zegt hij, dit is veel belangrijker voor de wereld dan de vraag hoeveel kolen, staal of kernenergie de S.U. produceert, belangrijker zelfs dan het aantal vliegtuigen waarover de rode luchtmacht beschikt. Thans wordt de politiek van het Kremlin nog bepaald door de vaders en de zoons van de revolutie, maar straks door de kleinzoons en de achterkleinzoons. Zullen onze kinderen dan te maken hebben met kleine Stalins en kleine Chrustchows, met robots of mieren uit een monsterachtige mierenstaat?

Bij alle beslistheid waarmee ik het Sowjetregime afwijs — schrijft de auteur in zijn voorwoord — heb ik mij bewust onthouden van extreme uitspraken. „Der Leser soll weder mit dem schwarzen Mann geschreckt noch mit rosaroten Pillen eingeschläfert werden".

In de 740 pagina's die het boek telt verliest de schrijver dit doel niet uit

*) Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart.

het oog. De levendige aaneenschakeling van gebeurtenissen en overpeinzingen leert ons meer over het leven en denken van de Russen dan menige, strak wetenschappelijke, met vele cijfers en statistieken doorspekte verhandeling. Beter dan iets over dit boek te schrijven, is het daarom een aantal van deze gebeurtenissen kort weer te geven en het aan de lezer zelf over te laten daaruit conclusies te trekken.
Mehnert vertelt iets over twee ontmoetingen. Eén in 1935, de andere twintig jaar later. De eerste speelt zich af in een spoorcoupé waar de schrijver door een toevallige gebeurtenis in contact is gekomen met een aantal meisjesstudenten, op weg naar een sanaorium in de Krim. Om de verveling op deze lange reis te verdrijven bedenken zij een gezelschapsspelletje, waarbij ieder op haar beurt haar levensgeschiedenis zal vertellen. Als hij aan de beurt is verzoekt hij zijn beurt te mogen overslaan. De meisjes willen daar niet van weten, ‚waarom?", vragen ze. „Omdat jullie dan niets meer met mij te maken wilt hebben", antwoordt hij. Dat willen zij echter niet geloven en nadat zij hem de verzekering hebben gegeven, dat hij zich nodeloos ongerust maakt, vertelt hij, dat hij een Duitse journalist is. Daarop wordt het doodstil. Met veel moeite en takt blijft men vriendelijk tegen elkaar, maar de stemming is er uit. Men kan dat pas begrijpen, zegt Mehnert, als men weet dat in die jaren vele mensen tot lange vrijheidsstraffen werden veroordeeld, niet alleen omdat zij inlichtingen hadden verstrekt aan buitenlanders, maar ook omdat zij kontakten met buitenlanders onderhielden en niet konden bewijzen dat zij geen geheimen hadden prijsgegeven.
De tweede ontmoeting speelt zich af in een theater waar hij pas tegen de pauze binnenkomt. Hiermede heeft hij zich het misnoegen op de hals gehaald van een jonge vrouw die naast hem zit. *Zij* is van mening dat het niet meer de moeite loont zo laat te komen. *Hij* vindt dat ze hem beter kan vertellen wat zich in zijn afwezigheid op het toneel heeft afgespeeld. In de loop van het gesprek ervaart zijn buurvrouw dat hij een West-Duits journalist is en haar nieuwsgierigheid is zo groot dat beiden, na afloop van de voorstelling, nog uren door de stad dwalen om in een diepgaand gesprek hun gedachten uit te wisselen. Een onbevangenheid van deze aard, zegt de schrijver, zou bij het leven van Stalin ondenkbaar zijn geweest.
Op een van zijn laatste reizen — een treinreis van vele dagen — in een „Holzklassewagen", ontmoet hij een veertienjarig meisje, Annuschka. Hij geeft haar boeken en tijdschriften en spoedig ontstaat er, in de kleine wereld van de spoorcoupé, een zekere vertrouwelijkheid tussen hem en het kind. Ze vertelt van haar school, van haar lievelingsschrijver (Puschkin) en van de films die ze graag ziet. Ze vertrouwt hem toe dat ze bij haar grootmoeder in de provincie heeft gewoond en nu op weg is naar haar ouders. Als het kind zich even verwijderd heeft, zegt een reisgenote hem dat het kind fantaseert, „ze heeft helemaal geen ouders"! Juist op dit ogenblik komt het kind weer binnen. Hij ziet hoe het schrikt, bloedrood wordt en wegloopt. Een uur later vindt hij haar met een behuild gezichtje terug en probeert haar wat te troosten. Hij hoort dan dat de vader het gezin heeft verlaten, dat een „oom" enige tijd daarna diens plaats innam, waarna zij een tijdje met z'n drieën in een klein kamertje woonden. Maar de „oom" mag haar niet en daarom werd ze afgeschoven naar haar grootmoeder.

Als dit verhaal zich in het westen had afgespeeld, zou het de moeite van het vermelden niet waard geweest zijn, zegt de schrijver. Maar het gebeurde in een land dat onmiddellijk na de revolutie huwelijk en echtscheiding tot onbelangrijke formaliteiten terug bracht en elk onderscheid tussen legale en niet legale kinderen ophief. Als in een staat, die op deze wijze zijn entree maakte, veertig jaren later een klein meisje huilt, omdat het zich schaamt geen ouders te hebben. dan is dat als symptoom in ieder geval merkwaardig.

De invloed van het organiserend principe van een samenleving, op het privéleven van de burgers, blijkt uit het volgende verhaal. In 1932 wilde Mehnert in Moskou de jeugd-kommune bezoeken waar hij, enige jaren voordien, geleefd had. Hij ging daarom naar het „niet aanzienlijke huis" in één van de smalle straten van het centrum, waar de kommune indertijd op de tweede verdieping gevestigd was. Bij het huis aangekomen, hoort hij dat de kommune is opgeheven, maar dat een aantal leden nog altijd in de oude vertrekken woont. Hij kan zijn oren nauwelijks geloven. De kommunes waren het paradepaardje van het bolsjewisme en juist deze kommune had zich gunstig ontwikkeld.
Boven gekomen gaan, op het gerucht van zijn terugkeer, alle deuren open en hij ziet vele bekende gezichten. Hij is bijzonder verheugd en zegt: „Ik was al bang dat ik niemand meer zou vinden, want ze hebben me beneden verteld dat de kommune is opgeheven." Dat blijkt toch juist te zijn. Nadat hij zich er van heeft overtuigd hoe alles in een paar jaar tijd is verbeterd, legt men hem, onder het genot van een kop thee, uit waarom deze verandering is doorgevoerd: „Weet je", zeggen zijn oude vrienden, „het is toch onzin, als onze regering met alle middelen, zoals akkoordloon en premie, de productie probeert op te voeren, dat wij hier in een kommune leven waarin iedereen alles wat hij door harde arbeid verdient in de gemeenschappelijke pot stopt. Natuurlijk was er herrie, want verschillenden wilden wel in de kommune blijven, zelfs enkelen die goed verdienden. Maar tenslotte zegevierde de „generallinie". Nu zijn wij een gewone kollektiviteit en iedereen betaalt evenveel, ongeacht wat hij verdient."
Om de maat vol te maken, komt op dit moment een studente vertellen dat ze examen heeft gedaan, waardoor haar beurs met 15 roebel per maand is verhoogd. Als het judicium „zeer goed" was geweest, in plaats van „goed", had ze 30 roebel per maand gekregen. Bij „onvoldoende" zou ze haar beurs zijn kwijtgeraakt.

De gewiekste zakenman zal men in de S.U. natuurlijk niet zoeken. Toch ontmoet Mehnert, op een vliegveld in Siberië, een type dat daar veel op lijkt. De taak van de man, waarmee hij in gesprek komt, is knelpunten die zich bij de productie in zijn fabriek voor doen, op te heffen. Uitvoerig vertelt de man hoe dat in zijn werk gaat:
„Laten we aannemen dat wij in onze fabriek een aantal autobanden nodig hebben. Men kan ze nergens krijgen en dus roept de directeur mij. Hij zegt: „bezorg mij veertig banden, want onze vrachtauto's staan stil, onze leverancier kan ons niet helpen en het ministerie laat ons in de steek". Dan ga ik naar de hoofdboekhouder en zeg „geef me duiten, want ik moet veertig banden op de kop tikken". Hij steunt en doet alsof hij met

één been in de gevangenis staat (hij mag geen geld buiten het plan uitgeven) maar tenslotte betaalt hij, want hij weet, dat als de banden niet komen, wij ons plan niet kunnen volbrengen. Natuurlijk dekt hij zich door een handtekening van de directeur en doet alsof hij niet weet waarvoor het is."
„Wat zegt de partijsecretaris van de fabriek? Die moet toch voor de moraal zorgen?"
„Die wil ook niet anders dan dat wij het plan uitvoeren. Daar is tenslotte iedereen mee gebaat, de directeur, de hoofdboekhouder, de partijsecretaris en het ministerie".
„Maar het ministerie voor staatskontrôle dan?"
„Dat is een andere zaak. Die hebben een eigen apparaat en hun plan heeft geen betrekking op de hoeveelheid geproduceerde waren, maar op het aantal gepakte misdadigers. Doch ook dat heeft zijn grenzen. Ik krijg tenslotte mijn reiskosten, het hoogste bedrag dat voor verblijfkosten wordt gegeven, want wij zijn een behoorlijke onderneming, en bovendien geld om geschenken te kunnen geven en relaties te eten te kunnen vragen. Voor ik vertrek komt nog de een na de ander aandraven om te vragen of ik niet voor koperdraad kan zorgen of voor een hooggeschoolde vakman en dan reis ik eindelijk af. Ik reis hierheen en daarheen, bezoek allerlei lieden, klets met ze, geef ze geschenken, nodig ze uit om te eten — en drinken — bemiddel en beloof hun dit of dat, tot ik mijn veertig banden bij elkaar heb".

Toen Mehnert zich in Februari gereed maakte om het 20ste partijcongres in Moskou bij te wonen, las hij in een Moskouse krant, dat vanaf 9 februari de inschrijving was opengesteld op een tiendelige uitgave van de werken van Dostojewski, zulks ter gelegenheid van diens vijfenzeventigste sterfdag. Hij besloot onmiddellijk na aankomst, de 12e, bij *de* Centrale boekhandel in het centrum van de stad hierop in te tekenen. In deze boekhandel, in dit genre de grootste van het land met de grootste toewijzing, verwekte zijn vraag echter een daverend gelach. De gehele oplage van 300.000 exemplaren was op de eerste dag namelijk al geheel voltekend. Vele mensen hadden zich op de avond van de 8ste buiten opgesteld, bij een temperatuur van -30 ° C, en zich af en toe laten aflossen, om er zeker van te zijn tot de gelukkigen te behoren.
Wat zich hier openbaart is volgens Mehnert een dorst naar kennis van een begaafd, na een duizendjarige slaap ontwaakt, volk dat pas lezen en schrijven heeft geleerd en zich nu met geestdrift, in geestelijke problemen verdiept. Hij meent dat de door de staat bevorderde, niet-erotische sfeer in de S.U. een zekere verklaring geeft voor de intensiteit van het geestelijk leven. Terwijl in het westen — op extreme wijze in Amerika —de sexuele belangstelling van de jongeren wordt opgewekt en „dating" en „petting" en hoe deze practijken ook mogen heten, het denken van de „teenagers" beheersen, hen afleiden en hun geestelijke concentratie verhinderen, wordt in de S.U. in het openbaar, noch op aanplakborden, noch in advertenties van de tijdschriften, evenmin op het toneel of in de film, in één woord, nergens in de openbaarheid, de sexualiteit gestimuleerd. Het was reeds een sensatie toen in de winter van 1956/'57 op een schilderijtentoonstelling van hedendaagse kunst in Moskou een vrouwelijk naakt te zien was.

In het voorjaar van 1956 ontmoet Mehnert in Siberië een schrijver, op zoek naar een onderwerp voor een boek. In een gesprek vertelt deze zijn — voor ons niet onvermakelijke — geschiedenis. Hij had een roman ontworpen die in grote lijnen door de staatsuitgeverij was aanvaard. Na inzending van een gedeelte, ontving hij telkenmale een voorschot op het afgesproken honorarium. Men kan zich zijn schrik voorstellen toen hem, bij inlevering van het laatste gedeelte, werd medegedeeld dat hij het gehele voorschot moest terugbetalen of een nieuwe roman inzenden. De oorzaak van deze narigheid was, dat in zijn verhaal Stalin nog was voorgesteld als de grootste held, terwijl hij op het zojuist gehouden 20ste partijcongres, was ontmaskerd als een schurk. Mehnert vroeg hem of hij de figuur van Stalin niet voorzichtig zou kunnen wegraderen, maar dat bleek onmogelijk want de figuur van Stalin liep als een rode draad door het gehele boek. Daarna stelde hij hem voor, het boek drie jaar te laten liggen tot Stalin weer gerehabiliteerd zou zijn. Deze opmerking, die de betrokkene als een zure grap opvatte, was echter niet als grap bedoeld, doch als een soort prognose. Mehnert bleek een slechte profeet te zijn, zoals hij zelf schrijft, want het eerherstel ging veel vlugger. Na een jaar had de schrijver zijn roman onveranderd kunnen uitgeven.
Er waren meer dergelijke moeilijkheden. De inschrijvers op de grote sowjet-encyclopedie ontvingen deel 40, dat in 1956 had moeten verschijnen, niet op tijd. Dit deel liep van Sok tot Sti en behoorde dus de levensgeschiedenis van Stalin te bevatten. Terwijl deel 41 tot 50 regelmatig verschenen, bleef 40 weg. In januari 1957 werd de nieuwe lijn zichtbaar. Van bewondering tot verdoeming en daarna weer terug tot een — zij het met enig voorbehoud — nieuwe bewondering. Zo is ook de teneur van het eindelijk verschenen 40ste deel.

Uitvoerig beschrijft Mehnert de houding van de dichters. Nauwelijks zes weken na de dood van Stalin openbaarde zich een zekere critiek. Deze dooi duurde niet lang. Begin 1954, minder dan een jaar na Stalins dood, woei er weer een ijskoude wind. Het tegenoffensief verliep volgens de oude Stalinistische methode, zij het met niet zulke katastrofale gevolgen voor de dichters. Eind 1954 marcheerden de schrijvers — hetgeen blijkt uit hun tweede congres — weer in de pas. Mehnert vergelijkt dit congres met het eerste in 1934, toen Gorki de hoofdredenaar was, de man die men met moeite had kunnen weerhouden naar Italië te trekken. De voordracht van Bucharin over lyriek was toen het hoogtepunt. Moedig citeerde Bucharin een klassiek woord, dat lijnrecht tegen Stalin inging: Tot dichter kan men iemand niet maken, die het niet uit zich zelf is. Tot zijn toehoorders, die toentertijd voor het merendeel aan de lopende band abstracte helden uit gietijzer en beton produceerden, zei hij, dat Demjan Bednyi en zijnsgelijken niets anders deden dan politieke leuzen rythmisch aan elkaar lijmen. Een werkelijke dichter noemde hij daarentegen — de exclusieve en toen nog weinig bekende — Boris Pasternak.
In vergelijking met dit congres was 1954 een brave, maar saaie vertoning. Een nieuwe golf van dichterlijke zelfstandigheid verhief zich bij Stalins „tweede dood", het 20ste partijcongres van 1956. Het moedigste werk van die tijd noemt Mehnert het boek van Dudinzews: De mens leeft niet van brood alleen.
Begin 1957 moesten de dichters een trommelvuur van bedreigingen en

vermaningen over zich heen laten gaan, maar voor het eerst sedert tientallen jaren hielden zij stand. Op een plenaire bijeenkomst van het bestuur van de Moskouse — verreweg de belangrijkste — schrijvers werd Dudinzew heftig aangevallen, maar hij had de moed vrijheid voor de dichters te eisen. Toen echter in mei 1957 de plenaire zitting van de bond van schrijvers plaats vond, waren diegenen die het heftigst aangevallen waren, of niet aanwezig, of zij zwegen. De getrouwen wonden zich daar over op, beschuldigden de anderen van een samenzwering om te zwijgen. Het hielp niet. Evenmin als de drie redevoeringen die Chruschtschow tot de schrijvers hield, waarin Dudinzews boek werd afgekraakt. De oppositie publiceerde nauwelijks nog iets. „Dr. Shiwago" verscheen in het buitenland nadat de Moskouse censuur jaar in jaar uit geaarzeld had het vrij te geven. Een ware morele nederlaag voor het Kremlin.

Begin 1956 is Mehnert aanwezig bij een promotie in de juridische faculteit. De beschrijving van de promotie is voor ons zeker interessant omdat deze plechtigheid in Moskou enigszins afwijkt van wat wij hier gewend zijn. Men kan drie groepen onderscheiden. Een groep van twaalf professoren, waaronder de promotor, in normale dagelijkse kledij, vertegenwoordigende de juridische fakulteit, zittend aan een tafel, vooraan in het midden van de zaal. Links van hen drie stoelen voor de door de fakulteit aangewezen officiële opponenten, eveneens professoren in de rechtsgeleerdheid. Tenslotte op de banken van de gehoorzaal de vrienden en bekenden van de promovendus en het eigenlijke publiek. Hoe verleidelijk het ook is iets meer te vertellen van deze plechtigheid die drie en een half uur duurde, het is van groter betekenis iets te zeggen van het onderwerp van deze promotie: „De sowjettheorie van het indirekte bewijs en haar toepassing in strafzaken". Bij de mondelinge behandeling stelde de promovendus de betekenis ter discussie van de bekentenis, waarbij hij als zijn mening te kennen gaf dat men een mens op grond van een bekentenis alleen niet mag veroordelen. Onder de verschillende gronden die hij voor deze stelling aanvoerde volgt hier de merkwaardigste die — volgens Mehnert — niet bestreden werd. „Wij weten dat men een bekentenis kan afdwingen. Wij allen kennen gevallen waar de rechtbank met verwijzing naar de aanwezige bekentenis in het geheel geen moeite deed de waarde van een bekentenis te onderzoeken en de beklaagde veroordeelde".
Een dergelijke opvatting staat niet op zich zelf. Mehnert noemt nog meer voorbeelden van groeiend rechtsbewustzijn, waarbij niet alleen een volledig onafhankelijke rechterlijke macht wordt verlangd, maar ook uitbreiding van de administratieve rechtspraak, zodat het recht van de burger tegenover de staat beter kan worden beschermd.

Ten slotte beantwoordt Mehnert de vragen die hij in het begin van zijn boek heeft gesteld. Teneinde de dichtbij gelegen doeleinden te verwezenlijken, zoals industrialisatie, modernisering, internationale machtspositie, moesten de Bolsjewistische leiders een onwikkeling forceren, waardoor de Rus van vroeger is veranderd in de Rus van heden. Dat is een mensentype dat weliswaar vele voor de dichtbij gelegen doeleinden nodige eigenschappen bezit, maar onafscheidelijk daarmee ver-

bonden, eigenschappen die voor het verwijderde doel van de bolsjewisten — het collecitivistische communisme — niet bepaald geschikt zijn. Men kan zeggen dat hoe Russischer de Rus was des te gemakkelijker was hij door de bolsjewieken te beheersen. Nadat de bolsjewieken enige tientallen jaren de wezenstrekken van de Rus aangetast hadden — en niet zonder succes — is de Sowjetmens van nu een minder gewillig object voor de bolsjewistische heerschappij, dan de Rus in de jaren onmiddellijk na de revolutie.
Wat betekent dit voor de vrede en de toekomst van de wereld, vraagt Mehnert zich af. Hoe zal de sowjetmens reageren als zijn regering bewust of zorgeloos naar een situatie van oorlogsgevaar drijft? Ondanks de vredeswil van de bevolking, waarvan Mehnert overtuigd is, meent hij dat de gehoorzaamheid tegenover de leiding, de bereidheid om de besluiten van de regering te accepteren, nu zowel als in de naaste toekomst, sterker is dan de afkeer van de oorlog. Alleen als het volk meer invloed krijgt op de politiek, zal de passieve vredeswil zich kunnen manifesteren.

Hopenlijk heeft het voorgaande — waarin uiteraard steeds Klaus Mehnert aan het woord was — de sfeer van het boek weergegeven. De grote verdienste van dit boek is, dat de sowjetmensen, die in de politieke strijd tussen oost en west voor ons dreigt te verbleken tot een abstractie zonder menselijke eigenschappen, vlees en bloed heeft gekregen.

# HUMANISME TEGENOVER „SOCIALISTISCH REALISME" IN DE JOEGOSLAVISCHE KUNST EN LETTERKUNDE*)

Het vijfde congres van de Joegoslavische Vereniging van Letterkundigen werd kort geleden gehouden ten tijde van de vijftiende verjaardag van het nieuwe socialistische Joegoslavië. In een toespraak tot het Congres uit naam van de Socialistische Bond van de Arbeiders van Joegoslavië zei Krste Crvenkovski, dat Joegoslavië de Marxistische idee van verschillende wegen die tot het socialisme leiden ontwikkeld had, en dat deze theorie gebaseerd was op nieuwe praktijken die zich in socialistisch Joegoslavië ontwikkeld hadden. Het nieuwe programma van de Joegoslavische Bond van Communisten, dat een belangrijk document is voor de ontwikkeling der socialistische democratie, beschrijft de houding van de Joegoslavische communisten tegenover de scheppende arbeid in kunst en letterkunde. Het programma bepleit vrijheid, en doet dit niet bij wijze van een houding van welwillende bescherming ten opzichte van de kunsten, maar deze toenadering volgt uit de algehele houding tegenover de mens en zijn persoonlijkheid als een scheppend individu op alle gebieden van het maatschappelijk leven. De mens is het centrale thema van het Programma en van de politiek van de Bond van Joegoslavische Communisten, evenzeer zijn menselijke behoeften en idealen en zijn algehele ontplooiing als de verbetering van zijn materiële toestand. Het nieuwe programma bevat de volgende veelzeggende woorden: „Het socialisme kan het persoonlijk geluk van de mens niet ondergeschikt maken aan enig „hoger doel", omdat het hoogste doel van het socialisme gelegen is in het geluk van de mens."

Overgaande tot de rol van de letterkunde in de maatschappij zei Crvenkovski: „Onze letterkunde heeft meegewerkt, en werkt nog steeds mee, aan de verdere humanisering van de mens, aan de terugkeer van de mens tot zichzelf en de samenleving, aan de liquidatie van zijn slaaf zijn van het werk als een middel om alleen maar te bestaan en de transformatie daarvan in een element van zijn geluk... Zij heeft altijd de progressieve veranderingen weergegeven die zich in het land voltrokken, en de arbeiders verwachtten terecht van de schrijvers dat zij de tijden waarin zij leven zouden verrijken door de wijze waarop deze tijden in hun geschriften een afspiegeling vinden. Maar men moet er de nadruk op leggen dat de arbeidersklasse van dit land niet van de letterkunde eist dat zij de dagelijkse propaganda zal vervangen of zich zal bezighouden met actuele politieke problemen."

Met betrekking tot de tegen de Joegoslavische leiders aangevoerde kritiek dat zij de leidende rol van de voorhoede in de strijd voor het socialisme hebben opgegeven, zei Crvenkovski: „Men is er te veel aan gewend geraakt geregeerd te worden door middel van decreten, door inmenging in alles van hogerhand, en men kan nauwelijks meer begrijpen dat de rol van een voorhoede op een andere manier vervuld zou kunnen worden.

---

*) Artikel ongesigneerd verschenen in The Radical Humanist van 1 maart 1959, pag. 103.

Maar het is een feit dat de werkelijke rol van leiderschap van een ideologische voorhoede niet door decreten uitgevoerd kan worden, maar alleen op andere wijzen. Het is voor een arbeidersbeweging het grootste succes en de hoogste voldoening, als haar ideologie vrijwillig door het volk aanvaard wordt. Maar als de socialistische ideologie door de volksmassa's aanvaard wil worden, moet zij de werkelijk bestaande sociale toestand en ontwikkeling weerspiegelen."
De Bond van Joegoslavische Communisten is in een ideologische strijd gewikkeld tegen alle tendenzen die niet alleen het vertrouwen van de mens in zichzelf en in zijn scheppende energie ondermijnen, maar ook zijn bekwaamheid om de wereld te veranderen en het menselijk leven gevoelvoller, rijker en humaner voor allen te maken. Progressieve schrijvers moeten zich verzetten tegen dergelijke negatieve ideologische tendenzen, vertegenwoordigd door bepaalde groepen die hun historische rechtvaardiging verloren en nog geen nieuwe wegen gevonden hebben. Crvenkovski legde de nadruk op de noodzaak om dergelijk tendenzen zo spoedig en zo effectief mogelijk te overwinnen, omdat zij de culturele vooruitgang belemmeren.
Josip Vidmar, de voorzitter van de Vereniging van Letterkundigen van Joegoslavië, legde er de nadruk op dat, terwijl de hoofdgedachte van hun programma socialisme is, het uiteindelijk doel dat bereikt moet worden was: een betere, volmaaktere mens, losgemaakt uit particulier bezit, uit onzekerheid en omstandigheden die hem egoïstisch en zijn werk drukkend en moeizaam maken.
Het Programma van de Bond bevat met betrekking tot de cultuur en de kunsten de volgende taak: „Het opvoedkundige, wetenschappelijke en culturele leven te bevrijden van administratieve inmenging van enig gezag, van staatscontrole en pragmatische opvattingen over de culturele scheppende arbeid door het systeem van de leiding der maatschappij te perfectioneren in opvoedkundige, wetenschappelijke en culturele instellingen." Deze gedachte werd later uitgewerkt tot de volgende stelling van de cultuurpolitiek van de Joegoslavische Bond van Communisten: „De Bond staat vrijheid en scheppende arbeid in wetenschap en kunsten vóór. Met erkenning van de maatschappelijke bepaaldheid en de grote rol van de wetenschap in de samenleving verwerpt hij tegelijkertijd alle pragmatische perversies van Marx' inzichten omtrent de rol van de wetenschap en de kunsten in de samenleving en de vervorming van de wetenschap en de kunsten tot instrumenten van heersende politieke belangen en doeleinden."
Het Joegoslavische pleidooi voor een volledige garantie van vrijheid voor de kunstenaars en het culturele leven als geheel heeft scherpe kritiek ondervonden van de Oosteuropese landen. Maar Vidmar herhaalde dat in Joegoslavië het culturele leven en de problemen der kunsten geregeld moeten worden niet met decreten, maar door de kunstenaars zelf, en dat er geen enkele erkende artistieke stijl zou kunnen bestaan van het soort dat in de Oosteuropese landen „socialistisch realisme" genoemd wordt — hoewel niemand precies zou kunnen zeggen wat socialistisch realisme is. „Wij verwerpen het „bureaucratisch optimisme" als een stijl van de kunst en koesteren geen plannen voor een zelfs maar beperkte vervolging van het pessimisme."
„Afgezien van het feit dat zij aan de Joegoslavische schrijvers verwijten

het dogma van het socialistisch realisme te hebben verworpen," zei Vidmar, „maken de Sowjetcritici ook aanmerkingen op onze opvatting van het Humanisme. Zij vergelijken deze opvatting vaak met bepaalde denkbeelden in het burgerlijke Westen, maar hoe dit ook moge zijn, het zou verkeerd zijn ons Humanisme gelijk te stellen met de buitensporigheden, de morele apathie enz. die daar vaak heersen, omdat dergelijke gevoelens indruisen tegen onze hele opvatting van de aard van de mens en het Humanisme. Ons Humanisme is actief, onafhankelijk en kritisch, en het is gebaseerd op de beste tradities van de beschaafde wereld. Het gelooft dat een volledig tot ontwikkeling gekomen mens alleen in het aanzijn geroepen kan worden door een socialisme waarin vrije expressie zal bestaan, omdat alleen vrije expressie kan leiden tot een verdieping en ontplooiing van het menselijk leven. Het Programma van de Bond van Joegoslavische Communisten garandeert volledige vrijheid van artistieke schepping en brengt daarnevens het ware socialistische Humanisme van zijn schrijvers tot uiting, stammend uit hun nauwe relatie met het volk en de culturele en humanistische gezindheden van het volk."
In het Programma van de Bond heeft de vrijheid van culturele arbeid slechts twee beperkingen, indien we het er twee kunnen noemen, zei Vidmar; er zijn enkele anti-socialistische tendenzen die een weerspiegeling zijn van de onvoldoende ontwikkelde sociaal-economische basis van ons socialistisch systeem, te beschouwen als een overblijfsel van het verleden: een principeloos, egoïstisch individualisme en een afbrekend anarchisme in enkele secties van de kleinburgerlijke intellectuelen, die vaak aan den dag treden als een onecht liberalisme en „progressiviteit", terwijl dit in werkelijkheid niets anders is dan een passieve onverschillige houding tegenover de problemen van het leven en de samenleving der mensen, zich scharend aan de zijde van de machten van een algehele reactie. De strijd van de Bond tegen dergelijke gevallen is gerechtvaardigd, en dat is de reden waarom zijn programma zegt, dat de Bond van Communisten moet vechten tegen alle ideologische tendenzen die afbreuk doen aan het geloof in de mens, in zijn scheppend vermogen en in zijn bekwaamheid om de wereld te veranderen en het leven voor alle mensen redelijker, zinvoller en menselijker te maken, en dat hij moet vechten tegen iedere poging om reactionaire antisocialistische denkbeelden te bevorderen en praktijken die de moreel-politieke fundering van onze maatschappij ondermijnen in naam van de vrijheid van wetenschap en kunsten.

„Wanneer dit in enig opzicht neerkomt op een beperking, dan kan dit geen beperking van de litteraire kunst zijn, omdat de letterkunde altijd op eigen wijze een beroep doet op de menselijke geest en deze verheft door hem te verrijken met nieuwe gebieden van ervaring, gevoel en gedachte en daardoor, door haar eigen geaardheid, niet on-humanistisch of in strijd met de aard van de mens kan zijn. Het Programma zelf biedt een ongeëvenaarde ervaring aan de schrijver. Het doet de schrijvers zich realiseren en voelen dat zij niet geïsoleerd zijn, maar leden van de grote familie der mensheid zoals deze vertegenwoordigd is in hun eigen volk, leden die met elkaar werken voor de verbetering van de mensheid in haar geheel. De andere grote ervaring die het Programma hun biedt is, dat niets onderdrukt of vereenvoudigd behoeft te worden door een gestreng zich schrap te zetten, en dat het de geest van de kunst en de

letterkunde respecteert, die niet gekluisterd moet worden door dogmatisme of routine-koeliewerk. Het derde punt van het Programma dat van grote betekenis is voor de kunstenaars is zijn oprechte en diepe en terzelfdertijd niet-sentimentele en niet-pathetische Humanisme, dat er naar streeft de mensen van onze samenleving redelijker en menselijker te maken.

# PERSONALIA

J. P. MAZURE. Geboren 24 dec. 1899 te Rotterdam. Na H.B.S. studie Technische Hogeschool Delft; diploma civiel-ingenieur, later doctor technische wetenschap. Lang werkzaam bij de Dienst der Zuiderzeewerken, later directeur van de Stichting tot rationalisatie van het bouwen, sinds 1950 hoogleraar aan de Technische Hogeschool, eerst voor toegepaste mechanica, thans voor bouwconstructie. Lid van de Eerste Kamer.
Publicaties: „De berekening van getijden en stormvloeden op benedenrivieren" (proefschr. 1937); verscheidene artikelen, vooral in „De Ingenieur" en „Bouw"; bijdragen in „Handboek voor de korfbalsport" (1949), „Gedenkboek Technische Hogeschool" (1955) e.a.

J. KOOPMAN is geboren in 1906. Studeerde economie in Rotterdam. Was economisch adviseur bij de Rijkswaterstaat, is thans lid van de Tweede Kamer voor de P.v.d.A.

Dr. T. EEKMAN, geb. 1923. Studeerde te Amsterdam Slavische talen, promoveerde op een proefschrift over „Anton Tsjechow en de Russische intelligentsia" (1951), [publiceerde o.a. „Tussen twee oevers. Alexander Herzen" en „Joegoslavië. Opstandig stiefkind van Europa"]. Wetenschappelijk hoofdambtenaar, docent Slavische talen en literatuur aan de Universiteit van Amsterdam. Nam in 1958 deel aan het internationale congres van slavisten te Moskou.

# ZOMERSCHOOL
## 20-25 JULI 1959

De zomerschool van de Humanistische Stichting „Socrates" wordt dit jaar gehouden in de gebouwen van de Internationale School voor Wijsbegeerte te Amersfoort, in een prachtige omgeving van bos en hei.

***ONDERWERP:***

## KERNPROBLEMEN VAN HET HUMANISME

***INLEIDERS:***

**Prof. Dr. LIBBE VAN DER WAL,**
**Prof. Dr. GARMT STUIVELING,**
**S. J. BOUMA,**
**P. N. KRUISWIJK**

***ALGEMENE LEIDING:***

**Drs. J. H. P. COLPA**

Aanvang: maandag 20 juli te 17.30 uur.
Einde: zaterdag 25 juli te 14.00 uur.

Kosten: f 59.— incl. volledig pension en f 12.— zonder pension.

AANMELDEN: SECR. HUM. STICHTING SOCRATES
OUDEGRACHT 152 - UTRECHT - TELEF. 030-10163

HUMANISTISCHE STICHTING SOCRATES